ಹಾಗೆಯೇ ತೈಲ, ಪರಿಧಾನ, ಉತ್ತರಾಸಂಗ, ಮೊದಲಾದ ವಸ್ತ್ರಗಳೂ ಛತ್ರ, ಪತಾಕಾದಿಗಳ ಶೋಭಾ ಸಾಮಗ್ರಿಗಳೂ ಸಹ ಸಮಾವೇಶಗೊಂಡಿವೆ. ಆದರೂ 'ಶುದ್ಧ' ಅಲಂಕಾರಗಳ ಸಂಖ್ಯೆಯು ಸಾಕಷ್ಟಕಿಂತ ಹೆಚ್ಚಾಗಿಯೇ ಇದ್ದುದ ಕಂಡು ಬರುತ್ತದೆ. ಈ ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ ನಾನಾ ಪ್ರಕಾರದ ಪಾತ್ರೆಗಳು, ತಿನ್ನುವ ಹಾಗೂ ಕುಡಿಯುವ ಪದಾರ್ಥಗಳೂ, ವಸ್ತ್ರ ಹಾಗೂ ಆಚ್ಛಾದನಗಳು, ಒಟ್ಟಿನಲ್ಲಿ ಶಯನಾಸನಾದಿಗಳ ಸುವ್ಯವಸ್ಥಿತ ಸೂಚಿಯನ್ನು ಬೇರೆ ಬೇರೆಯಾಗಿ ಕೊಟ್ಟುದನ್ನು ಕಾಣುತ್ತೇವೆ. ಇದರಲ್ಲಿ ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ವಿವಿಧ ಕಲೆಗಳೂ ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಅನ್ನವಿಧಿ (೧೫), ಪಾನವಿಧಿ (೧೬), ವಸ್ತ್ರವಿಧಿ (೧೭), ಶಯನವಿಧಿ (೧೮), ಗಂಧಯುಕ್ತಿ (೨೪), ಮಧುಸಿಕ್ಥ (೨೫), ಆಭರಣವಿಧಿ (೨೬), ತರುಣೀ ಪ್ರತಿಕರ್ಮ (೨೭), ಪತ್ರಛೇದ್ಯ ಹಾಗೂ ಕಟಕಛೇದ್ಯ (೭೦) ಇಷ್ಟು ಕಲೆಗಳ ಸ್ವರೂಪ ಮತ್ತು ಉಪಯೋಗಗಳ ಮೇಲೆ ಬಹಳಷ್ಟು ಪ್ರಕಾಶವನ್ನು ಬೀರಲಾಗಿದೆ.

ಸ್ತ್ರೀ ಲಕ್ಷಣದಿಂದ ಚರ್ಮ-ಲಕ್ಷಣದವರೆಗೆ (೨೮ ರಿಂದ ೪೧) ಇರುವ ಕಲೆಗಳು ಆಯಾ ಸ್ತ್ರೀ, ಮನುಷ್ಯರು, ಪಶುಗಳು ಮತ್ತು ವಸ್ತುಗಳ ಲಕ್ಷಣವನ್ನು ತಿಳಿಯುವ ಹಾಗೂ ಗುಣ-ದೋಷಗಳನ್ನು ಕಂಡು ಹಿಡಿಯುವ ಪದ್ಧತಿಗಳಾಗಿವೆ. ಸ್ತ್ರೀ ಪುರುಷರ ಲಕ್ಷಣ ಹಾಗೂ ಸಾಮುದ್ರಿಕ ಶಾಸ್ತ್ರಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ವಿವಿಧ ಗ್ರಂಥಗಳನ್ನು ವಿಸ್ತಾರದಿಂದ ವರ್ಣಿಸಲಾಗಿದೆ. ಆನೆ, ಕುದುರೆ, ಎತ್ತುಗಳ ಲಕ್ಷಣಗಳನ್ನು ಬೇರೆ ಬೇರೆಯಾಗಿ ಆಯಾ ವಿಷಯಗಳ ಜೀವ ಶಾಸ್ತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ವಿವರವಾಗಿ ವಿವೇಚಿಸಲಾಗಿದೆ. ಚಂದ್ರ ಲಕ್ಷಣದಿಂದ ಗ್ರಹ ಚರಿತದ ವರೆಗೆ (೪೨ ರಿಂದ ೪೫) ಬರುವ ಕಲೆಗಳು ಜ್ಯೋತಿಷ ಶಾಸ್ತ್ರಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದವುಗಳಾಗಿವೆ. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಯಾವ ಯಾವ ಜ್ಯೋತಿಷ ಮಂಡಲಗಳ ಜ್ಞಾನದ ಸಾಧನೆಯನ್ನು ಮಾಡಲಾಗುತ್ತಿತ್ತೆಂಬುದರ ವರ್ಣನೆಯು ಇದೆ. ಸೌಭಾಗ್ಯ ಕರಂಡದಿಂದ ಮಂತ್ರಗತಗಳ ವರೆಗೆ (೪೬ ರಿಂದ ೪೯) ಇರುವ ಕಲೆಗಳು ಮಂತ್ರ-ತಂತ್ರ ವಿದ್ಯೆಗಳಿಗೆ ಸಂಬಂಧವುಳ್ಳವುಗಳಾಗಿವೆ. ಇವುಗಳಿಂದ ತಮ್ಮ ಹಾಗೂ ತಮ್ಮ ಇಷ್ಟ ಜನರ ಇಷ್ಟ ಸಾಧನೆಯು ಶತ್ರುಗಳ ಅನಿಷ್ಟ ಸಾಧನೆಯೂ ಆಗುವಂತೆ ಇರುತ್ತದೆ. ರಹಸ್ಯಗತ ಮತ್ತು ಸ್ವಭಾಷಾ (೫೦-೫೧) ಗಳ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಈ ಮೊದಲೇ ಹೇಳಿಯೂ ಆಗಿದೆ. ಅವು ಬಹಳ ಮಟ್ಟಿಗೆ ವಾತ್ಸ್ಯಾಯನನು ಹೇಳಿದ ಅಕ್ಷರಮುಷ್ಟಿಕಾದಿ ಪ್ರಕಾರಗಳಾಗಿವೆ. ಚಾರ, ಪ್ರತಿಚಾರ, ವ್ಯೂಹ ಮತ್ತು ಪ್ರತಿವ್ಯೂಹ (೫೨ ರಿಂದ ೫೫) ಇವು ಯುದ್ಧಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ವಿದ್ಯೆಗಳಾಗಿವೆ. ಇವುಗಳಿಂದ ಕ್ರಮವಾಗಿ ಸೈನ್ಯವನ್ನು ಮುಂದುವರಿಸುವುದು, ಶತ್ರು ಸೈನ್ಯದ ಗತಿಯನ್ನು ವಿಫಲಗೊಳಿಸುವುದು, ಅದಕ್ಕಾಗಿ ತಮ್ಮ ಸೈನ್ಯದ ಸಂಚಾರ ಮಾಡುವುದು, ಚಕ್ರವ್ಯೂಹಾದಿ ರೂಪಗಳಲ್ಲಿ ಸೈನ್ಯದ ವಿನ್ಯಾಸಗೊಳಿಸುವುದು, ಶತ್ರುಗಳ ವ್ಯೂಹ ರಚನೆಯನ್ನು

ಒಡೆಯುತ್ತದ್ದಾಗಿ ಯೋಗ್ಯವಾಗುವಂತೆ ಸೈನ್ಯವನ್ನು ನಡೆಯಿಸುತ್ತದದ ಹುರಿಸಲಾಗಿದೆ. ಸ್ಕಂಧಾವಾರ – ಮಾನದಿಂದ ನಗರನಿರ್ಮಾಣದ (೫೬ ರಿಂದ ೬೧ ವರೆಗೆ ಬರುವ ಕಲೆಗಳು ಹುರುತ್ತ ಶಿಬಿರಾದಿಗಳನ್ನು ಇಳಿಸುತ್ತದ, ಅದಕ್ಕೆ ಯೋಗ್ಯ ಭೂಮಿ, ಗೃಹ ಮೊದಲಾದುವುಗಳ ಮಾನ – ಪ್ರಮಾಣ ನಿಶ್ಚಿತಗೊಳಿಸುತ್ತದಾಗಿದೆ. ಈಸತ್ಥ (ಇಷು – ಅಸ್ತ್ರ) ಅರ್ಥಾತ್ ಬಾಣವಿದ್ಯಾ [೬೨] ಮತ್ತು ಛರುಪ್ಪವಾಯ [ತ್ಸರುಪ್ರವಾದ] [೬೩], ಚೂರಿ, ಕಠಾರಿ, ಖಡ್ಗ ಮೊದಲಾದುವುಗಳನ್ನು ಪ್ರಯೋಗಿಸುವ ವಿದ್ಯೆಯಾಗಿದೆ. ಅಶ್ವಶಿಕ್ಷಾ ಮೊದಲಾದುವುಗಳಿಂದ ಮುಷ್ಟಿ – ಯುದ್ಧದ [೬೪ – ೬೮] ವರೆಗಿನ ಕಲೆಗಳು ಅವುಗಳ ಹೆಸರುಗಳಿಂದಲೇ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗುತ್ತವೆ. ಯುದ್ಧ, ನಿಯುದ್ಧ, ಹಾಗೂ ಜುದ್ಧಾಇಜುದ್ಧ [೬೮] ಎಂಬುದೂ ಕೂಡ ನಾನಾ ವಿಧದ ಯುದ್ಧ ಮಾಡುವ ಕಲೆಯಾಗಿದೆ. ಸುತ್ತಕ್ರೀಡಾ ಎಂಬುದು ಗೊಂಬೆಯಾಟವಾಗಿದೆ. ಇದರಲ್ಲಿ ಸೂಲಿನಿಂದ ಹಾಗೂ ಬೆರಳು ಕುಶಲತೆಯಿಂದ ಗೊಂಬೆಗಳನ್ನು ಕುಣಿಸಿ ಆಡಿಸುವ ಕಲೆಯನ್ನು ಹುರಿಸಲಾಗಿದೆ. ನಾಲಿಕಾ ಕ್ರೀಡೆಯು ಒಂದು ಪ್ರಕಾರದ ದ್ಯೂತ ಕ್ರೀಡೆಯಾಗಿದೆ. ವೃತ್ತಕ್ರೀಡಾ, ಧರ್ಮ ಕ್ರೀಡಾ ಮತ್ತು ಚರ್ಮ ಕ್ರೀಡಾ ಇವು ಕ್ರಮದಿಂದ ಮಂಡಲವನ್ನು ಕಟ್ಟುತ್ತದ, ವಸ್ತ್ರವನ್ನು ತುಂಬುತ್ತದ, ಅದರಿಂದ ಚರ್ಮದ ಚೀಲಗಳ ಮೂಲಕ ವಿವಿಧ ಕ್ರೀಡೆಗಳನ್ನು ಆಡುವ ಕಲೆಯನ್ನು ಸೂಚಿಸುತ್ತವೆ. [೬೯] ಪತ್ರಚ್ಛೇದ್ಯ ಮತ್ತು ಕಟಕಚ್ಛೇದ್ಯ [೭೦] ಇವು ಕ್ರಮದಿಂದ ಎಲೆ ಮತ್ತು ಹುಲ್ಲುಗಳನ್ನು ನಾನಾ ಪ್ರಕಾರದಿಂದ ಕತ್ತರಿಸಿ, ಸುಂದರ ಆಕಾರದ ವಸ್ತುಗಳನ್ನು ರಚಿಸುವ ಕಲೆಯನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತವೆ. ಸಜೀವ – ನಿರ್ಜೀವ [೭೧] ಎಂಬುದು ವಾತ್ಸಾಯನನು ಉಲ್ಲೇಖಿಸಿರುವ ಯಂತ್ರ ಮಾತೃಕಾ ಎಂಬ ಹೆಸರಿನ ವಿದ್ಯೆಯೇ ಆಗಿರಬೇಕೆಂದು ಗೊತ್ತಾಗುತ್ತದೆ. ಇದರ ವಿವರದಲ್ಲಿ ಟೀಕಾಕಾರನಾದ ಯಶೋಧರನು ಗಮನಾಗಮನ ಹಾಗೂ ಸಂಗ್ರಾಮಕ್ಕಾಗಿ ಸಜೀವ ಇಲ್ಲವೆ ನಿರ್ಜೀವ ಯಂತ್ರಗಳನ್ನು ರಚಿಸುವ ಕಲೆಯೆಂದು ಹೇಳಿದ್ದಾನೆ. ಇದನ್ನು ಸ್ವತಃ ವಿಶ್ವಕರ್ಮನೇ ವಿವರಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಶಕುನಿರುತ [೭೨] ಎಂಬುದು ಪಕ್ಷಿಗಳ ಮಾತುಗಳನ್ನು ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳುವ ಕಲೆಯಾಗಿದೆ.

ಎಪ್ಪತ್ತೆರಡು ಕಲೆಗಳ ಇನ್ನೊಂದು ಸೂಚಿಯು ಔಪಪಾತಿಕ ಸೂತ್ರ [೧೦೭] ದಲ್ಲಿಯೂ ಕಂಡು ಬರುತ್ತದೆ. ಅದು ಸಮವಾಯಾಂಗಗತ ಸೂಚಿಯಂತೆ ದೊರೆಯುತ್ತದೆ. ಇದರಲ್ಲಿ ಕೆಲವೊಂದು ಹೆಸರುಗಳು ಹೆಚ್ಚು – ಕಡಿಮೆಯಾಗಿರುವುದು ಕಂಡು ಬರುತ್ತದೆ. ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ನಾಮಾವಲಿಯಿಂದ ಇದರಲ್ಲಿ ಮೃದಿಷ್ಟ [೨೫] ಪಿಂಡಾಲಕ್ಷಣ, ದಂಡಲಕ್ಷಣ, ಚಂದ್ರಲಕ್ಷಣಗಳಿಂದ ಆರಂಭವಾಗಿ ಸ್ವಭಾಸದಮನ ಹಾಗೂ [೪ ರಿಂದ ೫೧] ದಂಡ ಯುದ್ಧ, ಮುಷ್ಟಿಯುದ್ಧ ಮತ್ತು ಧರ್ಮಕ್ರೀಡಾ ಈ

ಹೆಸರುಗಳೂ ಇಲ್ಲ. ಹಾಗೆಯೇ ಪಾಶಕ [ಬಳಿಯಿಂದ ಜೂಜನ್ನಾಡುತ್ತಿದ] ಗೀತಿಕಾ [ಗೀತೆಯ ಛಂದದ ರಚನೆ] ಹಿರಣ್ಯಯುಕ್ತಿ, ಸುವರ್ಣಯುಕ್ತಿ, ಚೂರ್ಣಯುಕ್ತಿ [ಬೆಳ್ಳಿ, ಬಂಗಾರ ಮತ್ತು ಮುತ್ತು ಮೊದಲಾದ ರತ್ನಗಳಿಂದ ಕಿತ್ತಿ, ಭಿನ್ನ, ಭಿನ್ನ ಆಭರಣಗಳನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಿದ] ಗರುಡವ್ಯೂಹ, ಶಕಟವ್ಯೂಹ, ಲತಾಯುದ್ಧ, ಹಾಗೂ ಮುಕ್ತಾ ಕ್ರೀಡಾ ಈ ಹೆಸರುಗಳು ಹೊಸದಾಗಿ ಬಂದಿವೆ. ಔಪಪಾತಿಕ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಗಣಿಸಲಾದ ಕಲೆಗಳು ಎಪ್ಪತ್ತೆರಡು ಎಂದು ಇದ್ದರೂ ಆದರೆ ಬೇರೆ ರೂಪದಿಂದ ಎಣಿಸಿದರೆ ಅವುಗಳ ಒಟ್ಟು ಸಂಖ್ಯೆಯು ಎಂಬತ್ತು ಆಗುತ್ತದೆ. ಇವಲ್ಲದೆ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಜೈನ ಪುರಾಣ ಹಾಗೂ ಕಾವ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲೆಲ್ಲಿ ಶಿಕ್ಷಣದ ಪ್ರಸಂಗವು ಬರುತ್ತದೋ ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ಬಹುತರ ಕಲೆಗಳ ಹೆಸರು ಪಟ್ಟಿ ಹೇಳಲಾಗಿದೆ. ಆದರೆ ಅವುಗಳ ಸಂಖ್ಯೆ ಮತ್ತು ಹೆಸರುಗಳಲ್ಲಿ ಭೇದಗಳು ಕಂಡು ಬರುತ್ತವೆ. ಉದಾಹರಣೆಗೆಂದು ಹತ್ತನೆಯ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿ ಪುಷ್ಪದಂತನು ರಚಿಸಿದ ಅಪಭ್ರಂಶ ಕಾವ್ಯವಾದ ನಾಗಕುಮಾರ ಚರಿತ (೩, ೧) ರಲ್ಲಿ ಕಥಾನಾಯಕನು ಒಬ್ಬ ನಾಗನಿಂದ ಶಿಕ್ಷಣ ಕೊಡುವ ಪ್ರಸಂಗವು ಬಂದಿದೆ. ಅಲ್ಲಿ ಅವನು ನವ ಸ್ಕಾರ ಮಾಡಿ ಕಳಗೆ ಕಾಣಿಸಿದ ಕಲೆಗಳನ್ನು ಕಲಿಸಿದ್ದಾನೆ :- ೧) ಹದಿನೆಂಟು ಲಿಪಿಗಳು, ೨) ಕಾಲಾಕ್ಷರ ೩) ಗಣಿತ ೪) ಗಾಂಧರ್ವ ೫) ವ್ಯಾಕರಣ ೬) ಛಂದ ೭) ಅಲಂಕಾರ ೮) ನಿಘಂಟು ೯) ಜ್ಯೋತಿಷ (ಗ್ರಹಗಮನ- ಪ್ರವೃತ್ತಿಗಳು) ೧೦) ಕಾವ್ಯ ೧೧) ನಾಟಕ ಶಾಸ್ತ್ರ ೧೨) ಪ್ರಹರಣ ೧೩) ಪಟಹ ೧೪) ಶಯ್ಯೆ ೧೫) ತಂತ್ರೀ ೧೬) ತಾಲ ಮೊದಲಾದ ವಾದ್ಯಗಳು ೧೭) ಪತ್ರಚ್ಛೇದ್ಯ ೧೮) ಪುಷ್ಪಚ್ಛೇದ್ಯ ೧೯) ಫಲಚ್ಛೇದ್ಯ ೨೦) ಅಶ್ವಾರೋಹಣ ೨೧) ಗಜಾರೋಹಣ ೨೨) ಚಂದ್ರಬಲ ೨೩) ಸ್ವರೋದಯ ೨೪) ಸಪ್ತಭೌಮ ಪ್ರಾಸಾದ - ಪ್ರಮಾಣ ೨೫) ತಂತ್ರ ೨೬) ಮಂತ್ರ ೨೭) ವಶೀಕರಣ ೨೮) ವ್ಯೂಹ - ರಚನೆ ೨೯) ಪ್ರಹಾರಣ ೩೦) ನಾನಾ ಶಿಲ್ಪ ೩೧) ಚಿತ್ರಲೇಖನ ೩೨) ಚಿತ್ರಾಭಾಸ ೩೩) ಇಂದ್ರಜಾಲ ೩೪) ಸ್ತಂಭನ ೩೫) ಮೋಹನ ೩೬) ವಿದ್ಯಾಸಾಧನ ೩೭) ಜನಸಂಕ್ಷೋಭವ ೩೮) ಭೂಷಣವಿಧಿ ೪೦) ಕಾಮ ವಿಧಿ ೪೧) ಸೇವಾವಿಧಿ ೪೨) ಗಂಧಯುಕ್ತಿ ೪೩) ಮಣಿಯುಕ್ತಿ ೪೪) ಔಷಧಯುಕ್ತಿ ಮತ್ತು ೪೫) ನರೇಶ್ವರ - ವೃತ್ತಿ [ರಾಜನೀತಿ].

ಮೇಲೆ ಕಾಣಿಸಿದ ಸವವಾಯವಾಗದ ಕಲಾ - ಸೂಚಿಯಲ್ಲಿ ಒಮ್ಮೊಮ್ಮೆ ಒಂದು ಸಂಖ್ಯೆಯಲ್ಲಿ ನಡುವೆ ಅನೇಕ ಕಲೆಗಳ ಹೆಸರುಗಳು ಕಂಡು ಬರುತ್ತವೆ. ಇವುಗಳನ್ನು ಬೇರೆ ಬೇರೆಯಾಗಿ ಎಣಿಸಿದರೆ ಒಟ್ಟು ಕಲೆಗಳ ಸಂಖ್ಯೆಯು ೬೬ ಆಗುತ್ತದೆ. ಮಹಾಯಾನ ಬೌದ್ಧ ಪರಂಪರೆಯ ಲಲಿತ ವಿಸ್ತಾರ ಎಂಬ ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ ಉಲ್ಲೇಖಿಸಿದ ಕಲೆಗಳ ಸಂಖ್ಯೆಯು ೮೬ ಇದೆ. ಆದರೆ ಅಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ಕಲೆಗಳ ಹೆಸರುಗಳು ಈ ಸೂಚಿಗಿಂತ ಭಿನ್ನವಾಗಿದೆ. ಅವು ಅಕ್ಷುಣ್ಣ - ವೇಧಿತ್ವ, ಮರ್ಮವೇಧಿತ್ವ, ಶಬ್ದವೇಧಿತ್ವ, ವೈಶಿಕ ಇತ್ಯಾದಿ.

ಕಲೆಗಳ ಅನ್ಯ ಸೂಚಿಯು ವಾತ್ಸ್ಯಾಯನ ಸಕ್ಕೃತ ಕಾಮ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ದೊರೆಯುತ್ತದೆ. ಇದೇ ಸೂಚಿಯು ಕೆಲವು ಬದಲಾವಣೆಗಳನ್ನ ಹೊಂದಿದ್ದು, ಭಾಗವತ ಪುರಾಣದ ಟೀಕೆಗಳ್ಲಲ್ಲಿಯೂ ಕಂಡು ಬರುತ್ತದೆ. ಇದರಲ್ಲಿ ಕಲೆಗಳ ಸಂಖ್ಯೆಯು ೬೪ ಇದೆ. ಇದರಲ್ಲಿ ಪ್ರಸ್ತುತ ಕಲಾಸೂಚಿಯೊಂದು ಅನೇಕ ಭಿನ್ನತೆಗಳಿದ್ದುದು ಕಂಡು ಬರುತ್ತದೆ. ಅಂಥ ಕೆಲವು ಕಲೆಗಳು ಹೀಗಿವೆ :- ವಿಶೇಷಕ ಛೇದ್ಯ [ಹಣೆಯ ಮೇಲೆ ಚಂದನ ಮೊದಲಾದವುಗಳನ್ನ ಹಚ್ಚಿಕೊಳ್ಳುವಿಕೆ], ತಂಡುಲ ಕುಸುಮ ಬಲಿವಿಕಾರ [ಪೂಜಾನಿಮಿತ್ತ ಮತ್ತು ಅಕ್ಷತೆ ಮತ್ತು ಹೂವುಗಳನ್ನ ವಿವಿಧ ಪ್ರಕಾರ ಸುಂದರ ಆಕೃತಿಯಲ್ಲಿಟ್ಟು ಮಾಡುವುದು] ಚಿತ್ರಯೋಗ [ವಿವಿಧ ಪ್ರಕಾರದ ಆಶ್ಚರ್ಯ] ಹಸ್ತಲಾಘವ [ಕೈಗಳ ಕುಶಲತೆ], ತಕ್ಷಕರ್ಮ [ಕತ್ತರಿಸಿ. ಕಡೆದು ಹಲವಾರು ಸುಂದರ ವಸ್ತುಗಳನ್ನ ಸಿದ್ಧಗೊಳಿಸುವುದು], ಉತ್ಸಾದನ, ಸಂವಾಹನ, ಕೇಶಮರ್ದನ, ಪುಷ್ಪಶಕಟಿಕಾ ಮೊದಲಾದವುಗಳು. ಕಾಮಸೂತ್ರದ ಟೀಕಾಕಾರನಾದ ಯಶೋಧರನು ತನ್ನದೊಂದು ಸ್ವತಂತ್ರ ಸೂಚಿಯನ್ನ ಕೊಟ್ಟಿದ್ದಾನೆ. ಅವನು ಶಾಸ್ತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಲಭಿಸಿದ ಮೂಲ ಕಲೆಗಳು ೬೪ ಎಂದು ಹೇಳಿದ್ದಾನೆ ಈ ಮೂಲ ಕಲೆಗಳ ಭೇದೋಪಭೇದಗಳು ೫೧೮ ಆಗುತ್ತವೆಂದೂ ಸಹ ಸೂಚಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಅವನ ಈ ಮೂಲ ಕಲೆಗಳ ವರ್ಗೀಕರಣವನ್ನ ಸಹ ಮಾಡಿದ್ದಾನೆ. ಅದಕ್ಕನುಸಾರ ಗೀತ ಮೊದಲಾದ ೨೪ ಕರ್ಮಾಶ್ರಯ ; ಆಯು ಪ್ರಾಪ್ತಿ ಮೊದಲಾದ ೧೫ ನಿರ್ಜೀವ, ದ್ಯೂತಾಶ್ರಯ, ಉಪಸ್ಥಾನ ವಿಧಿಯೇ ಮೊದಲಾದ ಐದು ಸಜೀವ ಆಶ್ರಯ, ಪುರುಷಭಾವಗ್ರಹದ ಮೊದಲಾದ ೧೬ ಶಯನೋಪಚಾರಿಕ ; ಹಾಗೂ ಸಾಪ್ರಪಾತ, ಪಾತಶಾಪನ ಮೊದಲಾದ ನಾಲ್ಕು ಉತ್ತರ ಕಲೆಗಳನ್ನ ಹೇಳಲಾಗಿದೆ. ಇದಲ್ಲದೆ ಅನೇಕ ಪುರಾಣ ಹಾಗೂ ಕಾವ್ಯ ಗ್ರಂಥಗಳಲ್ಲಿರುವ ಕಲೆಗಳ ಹೆಸರುಗಳು ದೊರೆಯುತ್ತವೆ. ಅವು ಸಂಖ್ಯೆ ಹಾಗೂ ಹೆಸರುಗಳಲ್ಲಿರುವ ಭಿನ್ನ ಭಿನ್ನವಾಗಿರುವುದು ಕಂಡು ಬರುತ್ತದೆ ; ಕಾದಂಬರಿಯಲ್ಲಿ ೪೫ ಕಲೆಗಳನ್ನ ಹೇಳಿದೆ. ಅದರಲ್ಲಿ ಪ್ರಮಾಣ, ಧರ್ಮಶಾಸ್ತ್ರ, ಪುಸ್ತಕ - ವ್ಯಾಪಾರ, ಆಯುರ್ವೇದ, ಸುರಂಗೋಪಭೇದ ಮೊದಲಾದವುಗಳು ವಿಶೇಷವಾಗಿವೆ.

ವಾಸ್ತುಕಲೆ

ಜೈನ ಕಟ್ಟಡಗಳ ಆದರ್ಶ :-

ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ಕಲಾ ಸೂಚಿಯಲ್ಲಿ ವಾಸ್ತು ಕಲೆಯ ಹೆಸರು ಕೂಡಾ ಬಂದಿದೆ. ಅದರಂತೆ ಸ್ಕಂಧಾವಾರ, ನಗರ ಮತ್ತು ವಾಸ್ತು ಇವುಗಳ ಆಕೃತಿ ಹಾಗೂ ಸ್ಥಳಗಳ ನಿರ್ದೇಶನವನ್ನು ಭಿನ್ನ ಭಿನ್ನವಾಗಿ ಮಾಡಿದ್ದು ಕೂಡಾ ಬರುತ್ತದೆ. ವಾಸ್ತುನಿವೇಶ ಮತ್ತು ಮಹೋನ್ಮಾನಗಳ ಸಂಬಂಧದಲ್ಲಿ ತಮ್ಮ ಪರಂಪರೆಯನ್ನು ಜೈನ ಕಲೆಯು ಜೈನ ಧರ್ಮದ ತ್ರೈಲೋಕ್ಯ ಸಂಬಂಧದ ಮಾನ್ಯತೆಯಿಂದ ಪ್ರಭಾವಿತವಾದುದ ಕೂಡಾ ಬರುತ್ತದೆ. ಹೀಗಾಗಿ ಇಲ್ಲಿ ಅದರ ಸಾಮಾನ್ಯರೂಪದ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳುವ ಅವಶ್ಯಕತೆಯು ಇದೆ. ಜೈನ ಸಾಹಿತ್ಯದ ಕರಣಾನುಯೋಗ ಪ್ರಕರಣದಲ್ಲಿ, ಅನಂತ ಆಕಾಶದ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಇರುವ ಲೋಕಾಕಾಶವು ಎತ್ತರಕ್ಕೆ ಹದಿನಾಲ್ಕು ರಜ್ಜು ಪ್ರಮಾಣವಿದೆ, ಅದರಲ್ಲಿ ಏಳು ರಜ್ಜು ಪ್ರಮಾಣದ ಮೇಲ್ಭಾಗವು ಊರ್ಧ್ವಲೋಕವಾಗಿದೆ. ಇದರಲ್ಲಿ ಹದಿನಾರು ಸ್ವರ್ಗಗಳಿವೆ, ಎಂದು ಮೊದಲಾಗಿ ಹೇಳಲಾಗಿದೆ. ಏಳು ರಜ್ಜು ಪ್ರಮಾಣದಲ್ಲಿರುವ ಕೆಳಗಿನ ಭಾಗವು ಅಧೋಲೋಕವೆನಿಸುತ್ತದೆ. ಇದರಲ್ಲಿ ಏಳು ನರಕಗಳು ಇವೆ. ಇದರ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಝಲ್ಲರಿಯ ಆಕಾರದ ಮಧ್ಯಲೋಕವಿದೆ. ಇದರಲ್ಲಿ ಗೋಲಾಕಾರವೂ ವಲಯಾಕಾರವೂ ಇರುವ ಜಂಬೂದ್ವೀಪ, ಲವಣ ಸಮುದ್ರ ಮೊದಲಾದ ಉತ್ತರೋತ್ತರ ದುಪ್ಪಟ್ಟು ಪ್ರಮಾಣವುಳ್ಳ ಅಸಂಖ್ಯ ದ್ವೀಪಸಮುದ್ರಗಳಿವೆ. ಇದರ ಸವಿಸ್ತಾರವಾದ ವರ್ಣನೆಯನ್ನು ನಾವು ಯತಿವೃಷಭ ಕೃತಿ ತ್ರಿಲೋಕ - ಪ್ರಜ್ಞಪ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಕಾಣುತ್ತೇವೆ. ಇದರಲ್ಲಿ ವಾಸ್ತು - ಮಾನ ಮತ್ತು ವಿನ್ಯಾಸಗಳಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಉಪಯುಕ್ತ ಪ್ರಕರಣದ ಸಂಕ್ಷಿಪ್ತ ವಿವರವು ಮುಂದಿರುವ ಕೆಳಗೆ ಕಾಣಿಸಿದ ಪ್ರಕಾರ ಇದೆ.

ತಿಲೋಯ ಪಣ್ಣತ್ತಿಯ ಮೂರನೆಯ ಅಧಿಕಾರದ ೨೨ ರಿಂದ ೬೨ ಗಾಹೆಗಳ ಮೇರೆಗೆ ಅನುಕ್ರಮವಾಗಿ ಮೊದಲಾದ ಭವನವಾಸೀ ದೇವ ಸಮೂಹದ ಭವನಗಳು, ವೇದಿಕೆಗಳು, ಕೂಟಗಳು ಜಿನಮಂದಿರ ಮತ್ತು ಪ್ರಾಸಾದಿಗಳು ಇವುಗಳ ವರ್ಣನೆಗಳಿವೆ. ಭವನಗಳ ಆಕಾರವು ಸಮಚತುಷ್ಕೋಣವಿಂದಿದೆ. ಪ್ರತಿಯೊಂದು ಭವನದ ನಾಲ್ಕೂ ದಿಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ನಾಲ್ಕು ವೇದಿಗಳು ಇರುತ್ತವೆ. ಅವುಗಳ ಹೊರಭಾಗದಲ್ಲಿ ಅಶೋಕ, ಸಪ್ತಚ್ಛದ, ಚಂಪಕ ಮತ್ತು ಆಮ್ರ ಈ ವೃಕ್ಷಗಳ ಉಪವನಗಳಿರುತ್ತವೆ. ಈ ಉಪವನಗಳಲ್ಲಿ ಚೈತ್ಯವೃಕ್ಷಗಳಿರುತ್ತವೆ. ಅವುಗಳ ನಾಲ್ಕೂ ದಿಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ತೋರಣ ಎಂಟು ಮಹಾಮಂಗಲ ದ್ರವ್ಯ ಮತ್ತು ಮಾನಸ್ತಂಭ ಸಹಿತ ಜಿನ - ಪ್ರತಿಮೆಗಳು ವಿರಾಜಮಾನವಾಗಿವೆ. ವೇದಿಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ವೇತ್ರಾಸನದ ಆಕಾರದಲ್ಲಿರುವ ಮಹಾಕೂಟ ಇರುತ್ತವೆ. ಪ್ರತಿಯೊಂದು ಕೂಟದ ಮೇಲೆಯೂ ಒಂದೊಂದು ಜಿನಮಂದಿರಗಳು ಇವೆ. ಪ್ರತಿಯೊಂದು ಜಿನಾಲಯವೂ ಕ್ರಮದಿಂದ ಮೂರು ಕೋಟೆಗಳಿಂದ ಸುತ್ತಲ್ಪಟ್ಟಿವೆ

ಪ್ರತಿಯೊಂದು ಕೋಟೆಯಲ್ಲಿರುವ ನಾಲ್ಕು – ನಾಲ್ಕು ಗೋಪುರಗಳಿವೆ. ಈ ಕೋಟೆಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿರುವ ವೀಥಿಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದೊಂದು ಮಾನಸ್ತಂಭ ಮತ್ತು ಒಂಬತ್ತು ಒಂಬತ್ತು ಸ್ತೂಪ ಹಾಗೂ ವನ ಅಲ್ಲದೆ ಧ್ವಜಗಳು ಮತ್ತು ಚೈತ್ಯಗಳು ಇರುತ್ತವೆ. ಜಿನಾಲಯಗಳ ನಾಲ್ಕು ಮಗ್ಗಲಿಗೆ ಇರುವ ಉಪವನಗಳಲ್ಲಿ ಮೂರು – ಮೂರು ಮೇಖಲೆಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಬಾವಿಗಳಿವೆ. ಧ್ವಜಗಳು ಮಹಾಧ್ವಜಾ ಮತ್ತು ಕ್ಷುದ್ರಧ್ವಜಾ ಎಂದು ಎರಡು ಭೇದವಾಗಿರುತ್ತವೆ. ಮಹಾಧ್ವಜಗಳಲ್ಲಿ ಸಿಂಹ, ಗಜ, ವೃಷಭ, ಗರುಡ, ಮಯೂರ, ಚಂದ್ರ, ಸೂರ್ಯ, ಹಂಸ, ಪದ್ಮ ಮತ್ತು ಚಕ್ರ ಈ ಚಿಹ್ನೆಗಳಿರುತ್ತವೆ. ಜಿನಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ವಂದನ, ಅಭಿಷೇಕ, ನೃತ್ಯ, ಸಂಗೀತ ಮತ್ತು ಆಲೋಕಗಳಿಗೆ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಮಂಟಪಗಳಿರುತ್ತವೆ. ಕ್ರೀಡಾಗೃಹ, ಸ್ವಾಧ್ಯಾಯಶಾಲೆ (ಗುಣನ ಶಾಲೆ), ಚಿತ್ರಶಾಲೆ (ಪಟ್ಟಶಾಲೆ) ಇವೂ ಸಹ ಇರುತ್ತವೆ. ಮಂದಿರಗಳಲ್ಲಿ ಜಿನೇಂದ್ರನ ಮೂರ್ತಿಗಳಲ್ಲದೆ ದೇವಚ್ಛಂದದಲ್ಲಿ ಶ್ರೀದೇವಿ ಶ್ರುತದೇವಿ ಹಾಗೂ ಯಕ್ಷಗಳ ಮೂರ್ತಿಗಳೂ ಅಷ್ಟ ಮಂಗಲ ದ್ರವ್ಯಗಳೂ ಇರುತ್ತವೆ. ಗಿಂಡಿ, ಕಲಶ, ದರ್ಪಣ, ಧ್ವಜ, ಚಮರ, ಛತ್ರ, ವ್ಯಜನ ಮತ್ತು ಸುಪ್ರತಿಷ್ಠ ಇವು ಎಂಟು ಮಂಗಲ ದ್ರವ್ಯಗಳಾಗಿವೆ. ಜಿನ ಪ್ರತಿಮೆಗಳ ನೆರೆ-ಹೊರೆಯಲ್ಲಿ ನಾಗ ಮತ್ತು ಯಕ್ಷರ ಯುಗಲಗಳಿದ್ದು ಕೈಯಲ್ಲಿ ಚಮರಗಳನ್ನು ಧರಿಸಿರುತ್ತಾರೆ. ಅಸುರರ ಭವನಗಳು ಏಳು. ಎಂಟು, ಒಂಬತ್ತು, ಹತ್ತು ಅಂತಸ್ತುಗಳಿಂದ (ಭೂಮಿಗಳಿಂದ) ಕೂಡಿರುತ್ತವೆ. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಜನ್ಮ, ಅಭಿಷೇಕ, ಶಯನ, ಪರಿಚರ್ಯ, ಮತ್ತು ಮಂತ್ರಣಾ ಇವುಗಳಿಗಾಗಿ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಕೋಣೆಗಳು ಇರುವವು. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಸಾಮಾನ್ಯ ಗೃಹ, ಗರ್ಭಗೃಹ, ಕದಲೀಗೃಹ ಚಿತ್ರಗೃಹ, ಆಸನಗೃಹ, ನಾದಗೃಹ ಮತ್ತು ಲತಾ ಗೃಹ ಮೊದಲಾದ ವಿಶೇಷ ಗೃಹಗಳಿರುತ್ತವೆ. ಹಾಗೆಯೇ ತೋರಣ, ಪ್ರಾಕಾರ, ಪುಷ್ಕರಣೀ, ಬಾವಿ ಮತ್ತು ಕುಡ, ಮತ್ತು ವಾರಣ ಹಾಗೂ ಗವಾಕ್ಷ, ಧ್ವಜ – ಪತಾಕೆಗಳು, ನಾನಾ ಪ್ರಕಾರದ ಪುತ್ತಳಿಗಳು ಇವೆಲ್ಲವುಗಳಿಂದ ಮನೋಹರವಾಗಿ ಸುಸಜ್ಜಿತವಾಗಿರುತ್ತವೆ.

ಮೇರು ರಚನೆ :-

ಜಿನೇಂದ್ರ ಮೂರ್ತಿಗಳನ್ನು ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಪಂಚ – ಕಲ್ಯಾಣ ಮಹೋತ್ಸವಗಳನ್ನು ಆಚರಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ. ಅವುಗಳು ಸಂಬಂಧಿತ ತೀರ್ಥಂಕರರ ಗರ್ಭ, ಜನ್ಮ, ತಪ, ಜ್ಞಾನ ಮತ್ತು ನಿರ್ವಾಣ ಈ

ಐದು ಮಹತ್ವಪೂರ್ಣ ಘಟನೆಗಳೊಡನೆ ಇರುತ್ತದೆ. ಜನ್ಮ ಮಹೋತ್ಸವಕ್ಕಾಗಿ ಮಂದರ ಮೇರುವಿನ ರಚನೆಯನ್ನೂ ಮಾಡಲಾಗುತ್ತದೆ. ಯಾಕೆಂದರೆ ತೀರ್ಥಂಕರರ ಜನ್ಮವಾದ ಮೇಲೆ ಅದೇ ಮಹಾನ್ ಪರ್ವತದ ಮೇಲೆ ಇರುವ ಪಾಂಡುಕಶಿಲೆಯ ಮೇಲೆ ಇಂದ್ರನು ಅವನ ಅಭಿಷೇಕವನ್ನು ಮಾಡಿದ್ದನು. ಮಂದರ ಮೇರುವಿನ ವರ್ಣನೆಯು ತ್ರಿಲೋಕ ಪ್ರಜ್ಞಪ್ತಿ (೪, ೧೭೮೦) ಮೊದಲಾದ ಗ್ರಂಥಗಳಲ್ಲಿ ನೋಡಲಿಕ್ಕೆ ದೊರೆಯುತ್ತದೆ. ಮಂದರ ಮೇರುವು ಜಂಬೂದ್ವೀಪ ಹಾಗೂ ಕ್ಷೇತ್ರಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿದೆ. ಈ ಮಹಾಪರ್ವತವು ಗೋಲಾಕಾರವಾಗಿದೆ. ಅದರ ಒಟ್ಟು ಎತ್ತರವು ಒಂದು ಲಕ್ಷ ಯೋಜನವಿದೆ. ಮೇರು ಆಯಾಮವು ೧೦೦೯೦ ಯೋಜನಕ್ಕಿಂತ ಸ್ವಲ್ಪ ಹೆಚ್ಚು ಇದೆ. ಇದರ ೧೦೦೦ ಯೋಜನದಷ್ಟು ಕೆಳಭಾಗವು ಅಸ್ತಿವಾರದ ರೂಪದಲ್ಲಿ ಭೂಮಿಯ ಒಳಭಾಗದಲ್ಲಿದೆ ಉಳಿದದ್ದು ಭೂಮಿಯ ಮೇಲೆ ಆಕಾಶದ ಕಡೆಗೆ ವ್ಯಾಪಿಸಿದೆ. ಅದರ ವಿಸ್ತಾರವು ಮೇಲೆ ಮೇಲೆ ಹೋದಂತೆ ಕಡಿಮೆಯಾಗುತ್ತ ಹೋಗುತ್ತದೆ. ಅದರಿಂದ ಅದು ಪೃಥ್ವೀತಳದ ಮೇಲೆ ೧೦೦೦೦ ಯೋಜನ ಹಾಗೂ ಶಿಖರ ಭೂಮಿಯ ಮೇಲೆ ೧೦೦೦ ಯೋಜನ ಮಾತ್ರ ವಿಸ್ತಾರ ಯುಕ್ತವಾಗಿದೆ. ಪೃಥ್ವಿಯಿಂದ ೫೦೦ ಯೋಜನ ಮೇಲೆ ಹೋದಲ್ಲಿ ೫೦೦ ಯೋಜನ ಸಂಕೋಚವಾಗುತ್ತ ಹೋಗಿದೆ. ತರುವಾಯ ಅದು ೧೧೦೦೦ ಯೋಜನಗಳವರೆಗೆ ಸಮಾನ ವಿಸ್ತಾರ ರೂಪದಲ್ಲಿ ಮೇಲೆದ್ದು, ಅಲ್ಲಿಂದ ಮುಂದೆ ಕ್ರಮದಿಂದ ಸಂಕೋಚವಾಗುತ್ತ ೫೧೫೦೦ ಯೋಜನದ ಮೇಲೆ ಎಲ್ಲ ಮಗ್ಗುಲುಗಳಿಂದಲೂ ಅದು ಪುನಃ ೫೦೦ ಯೋಜನ ಸಂಕೀರ್ಣವಾಗುತ್ತದೆ. ತರುವಾಯ ೧೧೦೦೦ ಯೋಜನದವರೆಗೆ ಸಮಾನ ವಿಸ್ತಾರವನ್ನು ಕಾಯ್ದುಕೊಂಡು, ಪುನಃ ಕ್ರಮದಿಂದ ಕಡಿಮೆಯಾಗುತ್ತ ಹೋಗಿ, ೨೫೦೦೦ ಯೋಜನ ಮೇಲೆ ಅದು ೪೯೪ ಯೋಜನ ಪ್ರಮಾಣ ಸಂಕುಚಿತವಾಗಿ ಹೋಗಿದೆ. (೧೦೦೦+೫೦೦+೫೧೫೦೦+೧೧೦೦೦+೨೫೦೦೦=೧೦೦೦೦ ಯೋಜನವು. ೧೦೦೦ ಯೋಜನ ವಿಸ್ತಾರವುಳ್ಳ ಶಿಖರದ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿಹ ಹನ್ನೆರಡು ಯೋಜನ ವಿಸ್ತಾರವುಳ್ಳ ನಲವತ್ತು ಯೋಜನ ಎತ್ತರವಾದ ಚೂಲಿಕೆ ಇದೆ. ಅದು ಕ್ರಮದಿಂದ ಮೇಲೆ ಹೋದಂತೆ ಅಗಲ ಕಡಿಮೆಯಾಗುತ್ತ ಹೋಗಿ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ನಾಲ್ಕು ಯೋಜನ ಪ್ರಮಾಣ ಮಾತ್ರ ಉಳಿದಿದೆ. ಮೇರುವಿನ ಶಿಖರದ ಮೇಲೆ ಮತ್ತು ಚೂಲಿಕೆಯ ತಳಭಾಗದಲ್ಲಿ ಅದರ ನಾಲ್ಕೂ ಮಗ್ಗಲಿಗೆ ಸುತ್ತುವರಿದಿರುವ ಪಾಂಡುಕ ಹೆಸರಿನ ವನವಿದೆ. ಅದರ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ನಾಲ್ಕೂ ಮಗ್ಗಲಿಗೆ ವರ್ಣಗಳು, ಅಟ್ಟಾಲಿಕೆಗಳು, ಗೋಪುರಗಳು ಮತ್ತು ಧ್ವಜಪತಾಕೆಗಳು ಇವೆಲ್ಲವುಗಳಿಂದ ಸುಂದರವಾದ ತಟವೇದಿಯು ಇದೆ. ಈ ವೇದಿಯ ಮಧ್ಯಭಾಗದಲ್ಲಿ ಪರ್ವತದ ಚೂಲಿಕೆಯನ್ನು ನಾಲ್ಕೂ ಕಡೆಯಿಂದ ಸುತ್ತುವರೆದಂಥ ಪಾಂಡುವನ ಖಂಡದ ಉತ್ತರ ದಿಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಅರ್ಧಚಂದ್ರನ ಆಕಾರದಲ್ಲಿರುವ

ಪಾಂಡು ಕಶಿಲೆಯು ಇದೆ. ಅದು ಪೂರ್ವ ಪಶ್ಚಿಮ ೧೦೦ ಯೋಜನ ಉದ್ದವೂ ಮತ್ತು ಉತ್ತರ – ದಕ್ಷಿಣ ೫೦ ಯೋಜನ ಅಗಲವೂ ಎಂಟು ಯೋಜನ ಎತ್ತರವೂ ಇದೆ. ಈ ಪಾಂಡು ಶಿಲೆಯ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಸಿಂಹಾಸನವಿದೆ. ಅದರ ಎಡ ಬಲ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಎರಡು ಭದ್ರಾಸನಗಳಿವೆ. ಅಭಿಷೇಕದ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಜಿನೇಂದ್ರ ಭಗವಾನ್‌ರನ್ನು ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿಯ ಸಿಂಹಾಸನದ ಮೇಲೆ ವಿರಾಜಮಾನಗೊಳಿಸುತ್ತಾರೆ. ಸೌಧರ್ಮ ಇಂದ್ರನು ದಕ್ಷಿಣದ ಪೀಠದ ಮೇಲೆಯೂ ಈಶಾನೇಂದ್ರನು ಉತ್ತರ ಪೀಠದ ಮೇಲೆಯೂ ನಿಂತು, ಅಭಿಷೇಕ ಮಾಡುತ್ತಾರೆ.

ನಂದೀಶ್ವರ ದ್ವೀಪದ ರಚನೆ:-

ಮಧ್ಯಲೋಕದ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಲಕ್ಷ ಯೋಜನ ವಿಸ್ತಾರವುಳ್ಳ ಜಂಬೂ ದ್ವೀಪವಿದೆ. ಅದನ್ನು ಕ್ರಮದಿಂದ ಸುತ್ತುವರಿದು ಉತ್ತರೋತ್ತರ ಎರಡು ಪಟ್ಟು ವಿಸ್ತಾರವಾಗುತ್ತ ಲವಣ ಸಮುದ್ರ ಮತ್ತು ಧಾತಕೀಖಂಡ ದ್ವೀಪ, ಕಾಲೋದ ಸಮುದ್ರ ಮತ್ತು ಪುಷ್ಕರವರದ್ವೀಪ, ಪುಷ್ಕರವರ ಸಮುದ್ರ ಮತ್ತು ವಾರುಣೀವರದ್ವೀಪ, ವಾರುಣೀವರ ಸಮುದ್ರ ಇದೇ ಪ್ರಕಾರ ಒಂದೇ ಹೆಸರಿನ ಕ್ಷೀರವರ, ಘೃತವರ ಮತ್ತು ಕ್ಷೌದ್ರವರ ಎಂಬ ಹೆಸರುಳ್ಳ ದ್ವೀಪ ಹಾಗೂ ಸಮುದ್ರಗಳಿವೆ. ಅದರ ತರುವಾಯ ಜಂಬೂದ್ವೀಪದಿಂದ ಎಂಟನೆಯ ದ್ವೀಪವು ನಂದೀಶ್ವರ ಎಂಬ ಹೆಸರಿನದು. ಇದಕ್ಕೆ ಜೈನದರ್ಶನದಲ್ಲಿ, ಜೈನ ವಾಸ್ತು ಹಾಗೂ ಮೂರ್ತಿ ಕಲೆಯ ಪರಂಪರೆಯಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷ ಮಹಾತ್ಮ್ಯವು ಕಂಡು ಬರುತ್ತದೆ. ಈ ವಲಯಾಕಾರ ದ್ವೀಪದ ಪೂರ್ವಾದಿ ನಾಲ್ಕು ದಿಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ವಲಯ ಸೀಮೆಗಳ ಮಧ್ಯಭಾಗದಲ್ಲಿ ನಾಲ್ಕು ಅಂಜನಗಿರಿ ಎಂಬ ಹೆಸರಿನ ಪರ್ವತಗಳು ಇವೆ. ಪ್ರತಿಯೊಂದು ಅಂಜನಗಿರಿಯ ನಾಲ್ಕೂ ದಿಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದೊಂದು ಚೌಕೋಣಾಕಾರದ ದ್ರಹ [ವಾಪಿಕಾ] ಇವೆ. ಇವುಗಳ ಹೆಸರುಗಳು ಕ್ರಮದಿಂದ ನಂದಾ, ನಂದವತೀ, ನಂದೋತ್ತರಾ ಮತ್ತು ನಂದೀಘೋಷಾ ಎಂದಿವೆ. ಇದರ ನಾಲ್ಕು ಪಾರ್ಶ್ವಗಳಲ್ಲಿ ಅಶೋಕ ಸಪ್ತಚ್ಛದ, ಚಂಪಕ, ಮತ್ತು ಮಾವು ಈ ವೃಕ್ಷಗಳ ನಾಲ್ಕು ನಾಲ್ಕು ವನಗಳಿವೆ. ನಾಲ್ಕೂ ವಾಪಿಕೆಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಒಂದೊಂದು ಪರ್ವತವಿದೆ. ಅದು ಮೊಸರಿನಂತೆ [ದಧಿ] ಶ್ವೇತವರ್ಣವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ದಧಿಮುಖವೆಂದು ಹೆಸರನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ. ಅದು ಗೋಲಾಕಾರವಾಗಿದೆ. ಅದರ ಮೇಲ್ಭಾಗದಲ್ಲಿ ತಟವೇದಿಗಳೂ ವನಗಳೂ ಇರುತ್ತವೆ. ನಂದಾದಿ ನಾಲ್ಕೂ ವಾಪಿಕೆಗಳ ಎರಡು ಹೊರಗಿನ ಮೂಲೆಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದೊಂದು ಸುವರ್ಣಮಯ ಗೋಲಾಕಾರ ರತಿಕರ ಎಂಬ ಹೆಸರಿನ ಪರ್ವತಗಳಿವೆ. ಈ ಪ್ರಕಾರ ಒಂದೊಂದು ದಿಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು ಅಂಜನಗಿರಿ, ನಾಲ್ಕು ದಧಿಮುಖ

ಮ ತ್ತು ಎಂಟು ರ ತಿಕರ ಈ ಪ್ರ ಕಾರ ಒಟ್ಟು ಕ ೂಡಿ ಹ ದಿಮಾ ೂರು ಪ ರ್ವತಿಗಳಾದುವು. ಇದೇ ಪ್ರ ಕಾರ ೧೩ – ೧೩ ಪ ರ್ವ ತ ಗಳು ನಾಲ ಕ್ಕೂ ದಿಕ್ಕು ಗಳ್ಲಲ್ಲಿ ಇರು ವು ದರಿಂದ ಒಟ್ಟು ಪ ರ್ವತ ದ ಸ ಂಖ್ಯೆಯು ೫೨ ಆಗು ತ್ತದೆ. ಇವು ಗಳ ಮೇಲ ೆ ಒಂದ ೊಂದು ಜಿನಮ ಂದಿರ ಗಳು ಸ್ಥಾ ಪಿತ ವಾಗಿವೆ. ಇದೇ ನ ಂದೀಶ್ವರ ದ್ವೀ ಪ ದ ೫೨ ಜಿನ ಮ ಂದಿರ ಗಳಾಗಿವೆ. ಇವು ಚೈ ತ್ಯಾಲ ಯಗ ಳೆಂದ ೂ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ವಾಗಿವೆ. ಯ ಾವ ಪ್ರ ಕಾರ ಪೂ ರ್ವ ದಿಕ್ಕಿ ನ ನಾಲ್ಕು ವಾ ಪಿಕಿಗಳಿಗೆ ಮೇ ಲೆ ಹ ೇಳಿದ ನ ಂದಾದಿಕ ಎಂಬ ನಾಲ್ಕು ಹ ೆಸರು ಗಳು ಇವೆಯೋ, ಅದೇ ಪ್ರ ಕಾರ ದಕ್ಷಿಣ ದಿಕ್ಕಿ ನ ನಾಲ್ಕು ವಾ ಪಿಕಿಗಳ ಹ ೆಸರು ಗಳು ಅರ ಜಾ, ವಿರ ಜಾ, ಅಶ ೋಕಾ ಮ ತ್ತು ವೀ ತಶ ೋಕಾ ಎಂದು ಇವೆ. ಪಶ್ಚಿಮ ದಿಸೆಯ ಲ್ಲಿ ವಿಜಯ ಾ, ವೈಜಯ ಂತೀ, ಜಯ ಂತಿ ಮ ತ್ತು ಅಪ ರಾಜಿತಾ ; ಹ ಾಗೆಯೇ ಉತ್ತರ ದಿಕ್ಕಿ ನಲ್ಲಿ ರ ಮ್ಯಾ, ರ ಮ ಣೀಯ ಾ, ಸು ಪ್ರಭಾ ಮ ತ್ತು ಸ ರ್ವತ ೋಭದ್ರಾ ಎಂಬ ಹೆ ಸರು ವಾ ಪಿಕಿಗ ಳು ಇವೆ. ಪ್ರ ತಿಯೊಂದು ವಾ ಪಿಕೆಯ ನಾಲ ಕ್ಕೂ ದಿಕ್ಕಿಗೆ ಇರು ವ ಅಶ ೋಕಾದಿ ವೃಕ್ಷ ಗಳ ನಾಲ್ಕು ನಾಲ್ಕು ವನಗಳು ಇರು ತ್ತವೆಷ್ಟೇ. ಅವು ಗಳ ನಾಲ ಕ್ಕೂ ದಿಕ್ಕು ಗಳ್ಲಲ್ಲಿ ಸೇರಿ ೬೪ ವ ನಗ ಳಾಗು ತ್ತವೆ. ಈ ವ ನಗ ಳ್ಲಲ್ಲಿ ಪ್ರ ತಿಯೊಂದ ರ ಮ ಧ್ಯ ದಲ್ಲಿಯೂ ಒಂದ ೊಂದು ಪ್ರಾ ಸಾದವಿದೆ. ಅದು ಪ್ರ ತಿಯೊಂದು ಚೌರ ಸ ಆಕಾರ ದಲ್ಲಿದ್ದು, ಎತ್ತರ ದಲ್ಲಿ ಉದ್ದ ಳತೆಯ ಎರ ಡು ಪಟ್ಟು ನಷ್ಟು ಇರು ತ್ತವೆ. ಪ್ರಾ ಸಾದ ಗಳ್ಲಲ್ಲಿ ವ್ಯ ಂತರ ದೇವ ತ ಮ್ಮ ಪರಿವಾರ ಸ ಹಿತ ಇರು ತ್ತಾರೆ. [ತ್ರಿ . ಪ್ರ. ೫೫೨ – ೮೨]. ಈಗಿನ ಕಾಲ ದ ಜೈನ ಮ ಂದಿರ ಗಳ್ಲಲ್ಲಿ ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ನ ಂದೀಶ್ವರ ಪ ರ್ವತ ದ ೫೨ ಜಿನಾಲಯ ಗಳ ರ ಚನೆಯ ಪ್ರಕೃತಿಗಳನ್ನು ಮ ಾಡಿದ್ದಾರೆ . ಚಿತ್ರ ಗಳ್ಲಲ್ಲಿ ಸಹ ತಿಗಿದಿರಿಸಿದ್ದಾರೆ . ಸ ಧ್ಯಕ್ಕೆ ಸ ಮ್ಮೇದ ಶಿಖರ [ಪಾರ ಸನಾಥ] ಪ ರ್ವತ ದ ಸಮೀ ಪ ದಲ್ಲಿ ಮೇ ಲೆ ಹ ೇಳಿದ ಪ್ರ ಕಾರ ೫೨ ಜಿನ ಮ ಂದಿರ ಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ನ ಂದೀಶ್ವರ ದ ರ ಚನೆಯ ನ್ನು ಮಾ ಡಿದ್ದಾ ರೆ.

ಸ ಮ ವಸರ ಣರ ಚನೆ :–

ತೀ ರ್ಥಂಕ ರರಿಗೆ ಕೇವಲ ಜ್ಞಾನವು ಉತ್ಪ ನ್ನವಾದ ಮೇ ಲೆ ಇಂದ್ರ ನ ಆಜ್ಞೆ ಯಿಂದ ಕು ಬೇರ ನು ಅವ ರ ಸ ಮ ವಸರ ಣವು ಅರ್ಥಾತ್ ಸ ಭಾಭವ ನದ ರ ಚನೆಯ ನ್ನು ಮ ಾಡು ತ್ತಾನೆ. ಅದ ರಲ್ಲಿ ತೀ ರ್ಥಂಕರ ರ ದ ಮೋ ಪದೇಶ ವು ಆಗು ತ್ತದೆ. ಸ ಮ ವಸ ರ ಣ ರ ಚನೆಯ ವರ್ಣನೆಯು ಬ ಹ ಳಷ್ಟು ವಿಸ್ತಾರ ವಾಗಿ ಬಂದು ದ ದ ೂರೆಯು ತ್ತದೆ. ಅದ ರ ಆಧಾರ ದಿಂದ ಜೈನ ವಾಸ್ತುಕಲೆಯ ವಿವಿಧ ರ ೂಪಗಳು ಪ್ರ ಭಾವಿ ತ ವಾದ ಂತೆ ಕ ಂಡು ಬರು ತ್ತವೆ. (ತ್ರಿ .ಪ್ರ. ೪, ೭೧೧ – ೯೩೨) ರಲ್ಲಿ ಸ ಮ ವಸ ರ ಣ ಸ ಂಬಂಧ ದಲ್ಲಿ ಸಾಮ ಾನ್ಯ ಭ ೂಮಿ, ಸೋ ಪಾನ, ವೀ ಥಿ, ಧ ೂಳಿಸಾಲ , ಚೈತ್ಯ ಪ್ರಾ ಸಾದ, ನೃತ್ಯಶಾಲಾ, ಮ ಾನಸ್ತಂಭ , ಸ್ತೂಪ, ಮ ಂಟಪ,

ಗ ಧುಕು ಟಿ ಪಿೂದುಲಾದುವುಗಳು ವಿನ್ಯಾಸ, ಪ್ರಮಾಣ ಆಕಾರ ಇತ್ಯಾದಿಗಳ ಬಗ್ಗೆ ಬಹ ಳಷ್ಟು ವರ್ಣಸಿರುಾ

ಲ.ಬಿಸು ತ್ತದೆ. ಇದೇ ವರ್ಣಸಿರುಾ ಜಿನ ಸೇನ ಕೃತ ಆದಿಪು ರಾಣ (ಪರ್ವ ೨೩) ದಲ್ಲಿರು ೂ ಬಂದಿರು ತ್ತದೆ.

ಸ ವ ವಸರಣ ರ ಚನೆರುಾ ಸು ಮಾರು ಹ ನ್ನೆರ ಡ ಯೋಜನ ಆಯ ಾ ದಲ್ಲಿ ಸೂರ್ಯ ವ ಡಲ ಸ ವ ವಾಗಿ

ಗೋಲಾ ಾಕಾರವಾಗಿರು ತ್ತದೆ. ಇದ ರ ಪಿಠ ಬಹ ಳ ಎತ್ತರ ವಾಗಿರು ತ್ತದೆ. ಅಲ್ಲಿಯ ಪರಿಗೆ ತಲು ಪಬೇಕಾದರೆ

ಸ ವ ವಸರಣ .ದ ೂಮಿ ಯಿಂದ ನಾಲ್ಕು ದಿಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದೊಂದು ಮೇಲ ಎತ್ತರದ ಮ ಡ ಸಾವಿ

ವ ಟ್ಟಿಲು ಗಳನ್ನ ನಿರ್ಮಿಸಬೇಕಾಗು ತ್ತದ್ವೆ. ಅಲ್ಲಿಂದ ಮು ಂದೆ ವಿ ಥಿಗಳು ಇರು ತ್ತವೆ. ಅವು ಗಳ ಎರ ಡೂ

ಮ ಗ್ಗಲಿಗೆ ವೇದಿಕೆಗಳನ್ನ ರಚಿರಿಸು ತ್ತಾರೆ. ಆ ವ ಲ ಹ ೂಗು .ದೂಲಿಸಾಲ ಎಂಬ ಕೋಟೆಯು ಇರು ತ್ತದೆ.

ಅದ ರ ಪೂ ರ್ವಾದಿ ನಾಲ್ಕು ದಿಕ್ಕು ಗಳಲ್ಲಿ ವಿಜಯ ವೈಜಯ ಂತ, ಜಯ ಂತ ಮ ತ್ತು ಅಪ ರಾಜಿತ ಎಂಬ ಹೆಸರಿನ

ಗೋಪು ರ ದ್ವಾರ ಗಳಿರು ತ್ತವೆ. ಈ ಗೋಪು ರಗಳು ಮ ೂರು .ದ ೂಮಿ ಗಳುಳ್ಳ – ಅಟ್ಟಾ ಲಿಕೆಗಳುಳ್ಳವು ಗಳಾಗಿ

ರ ವ ಣೀಯ ವಾಗಿರು ತ್ತವೆ. ಅವು ಗಳ ಬಾಹ್ಯ, ಮ.ಧ್ಯ ಒಳ ಗಿನ ಪಾರ್ಶ್ವ .ಬಾಗ ಗಳಲ್ಲಿ ಮ ಂಗಲದ್ರ ವ್ಯ, ನಿಧಿ,

.ದ ೂಪಘಟಗಳಿಂದ ಕ ೂಡಿದ ದೊಡ್ಡ ದೊಡ್ಡ ಪು ತ್ತಳಿಗಳನ್ನ ನಿರ್ಮಿಸಲಾಗಿರು ತ್ತದೆ. ಅಷ್ಟ ವ ಂಗಲ

ದ್ರ ವ್ಯಗಳನ್ನ .ದ ವನಗಳ ಪ್ರಕರಣದಲ್ಲಿ ತಿಳಿಸಿದೆ. ನ ವನಿಧಿ ಗಳ ಹೆ ಸರು ಗಳು ಹೀಗಿವೆ :– ಕಾಲ, ಮಹಾಕಾಲ,

ಪಾಂಡು, ಮಾಣವಕ, ಶಂಖ, ಪದ್ಮ, ನೈಸರ್ಪ, ಪಿಂಗಲ ಮ ತ್ತು ನಾನಾ ರ ತ್ನ ಈ ನ ವನಿಧಿಗಳು ಕ್ರ ವ ದಿಂದ

ಋ ತುಗಳಿಗೆ ಅನು ಕೂಲವಾದ ಮ ತ ಪಿೂದುಲಾದ ನಾನಾ ದ್ರವ್ಯ ಗಳನ್ನ, .ಬೋಜನ, .ದಾನ್ಯ, ಆಯುಧ,

ವಾದ್ಯ, ವಸ್ತ್ರ ಮ ಂದಿರ, ಆಬ ರಣ ಮ ತ್ತು ರ ತ್ನಗಳನ್ನ ಒದಗಿಸು ವ ಶ ಕ್ತಿಯು ಳ್ಳವು ಗಳಾಗಿರು ತ್ತವೆ.

ಗೋಪು ರಗಳ ಬಾಹ್ಯ .ಬಾಗ ದಲ್ಲಿ ಮಾಣಿಕ ತೋರ ಣಗಳೂ ಹಾಗೂ ಒಳ.ಬಾಗದ ಲ್ಲಿ ರ ತ್ನ ತೋರ ಣಗಳೂ

ಇರು ತ್ತವೆ. ಮ.ಧ್ಯ .ಬಾಗ ದ ಎರ ಡೂ ಮ ಗ್ಗಲು ಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದೊಂದು ನಾಟ್ಯ ಶಾಲೆಗಳು ಇರು ತ್ತವೆ. ಈ

ಗೋಪು ರಗಳ ದ್ವಾರ ಪಾಲ ಕರು ಜ್ಯೋತಿಷ್ಕ ದೇವ ರು ತ್ತಾರೆ. ಇವರು ತ ವ್ಮ ಕೈಗಳಲ್ಲಿ ರ ತ್ನ ದ ಂಡವನ್ನ

.ದ ರಿಸಿರು ತ್ತಾರೆ. ಕೋಟೆಯ ಒಳ ಗಿ ಹೊರ ದ ವ ಲ ಒಂದೊಂದು ಜಿನ.ಬವನದ ಅಂತ ರಾಳದಿಂದ ಐದ್ಮೈದು

ಚೈತ್ಯ ಪ್ರಾ ಸಾದ ಗಳು ದೊರೆಯು ತ್ತವೆ. ಇವು ಉಪ ವನ ಮ ತ್ತು ವಾಪಿಕೆಗಳಿಂದ ಶೋ.ಬಿಸು ತ್ತವೆ. ಹಾಗೆಯೇ

ವಿ ಥಿಗಳ ಎರ ಡೂ ಪಾರ್ಶ್ವ .ಬಾಗ ಗಳಲ್ಲಿ ಎರ ಡೆರ ಡ ನಾಟ್ಯ ಶಾಲೆಗಳು ಶ ರಾಕೃತಿಯ ಹ ನ್ನೆರ ಡ ವ ಟ್ಟ

ಎತ್ತರ ವಾಗಿರು ತ್ತವೆ. ಒಂದೊಂದು ನಾಟ್ಯ ಶಾಲೆ ರಲ್ಲಿ ೩೨ ರಂಗ.ಬೂಮಿಗಳು ಇರು ತ್ತವೆ. ಇವು ಗಳಲ್ಲಿ

ಒಂದೊಂದರ ವ ಲೂ ೩೨ .ದ ವನವಾಸಿ ಕನ್ಯೆರು ರು ಅಬಿನ ರು ಹಾಗೂ ನೃತ್ಯ ಮಾಡು ತ್ತು

ಸ್ಥ ಳ ಮಿ ತ್ತದೆ.

ಮ ಾನಸ್ತಂಭ :–

ಮ ಾರ್ಗಗಳ ನಟ್ಟನಡ ುವೆ ಒಂದೊಂದು ಮ ಾನಸ್ತಂಭ ಗಳು ಸ್ಥಾಪಿತ ವಾಗಿರು ತ್ತವೆ. ಇವು ಆಕಾರದ ಲ್ಲಿ ಗೋಲ, ಮ ತ್ತು ನಾಲ್ಕು ಗೋಪು ರದ್ವಾರ ಗಳೂ ,ದ್ವಜ ಪ ತಾಕಿಗ ಳೂ ಇರು ವ ಒಂದೊಂದು ಕೋಟೆಯಿ ಂದ ಸು ತ್ತುವ ರಿದಿರು ತ್ತವೆ. ಇದ ರ ನಾಲ ್ಕೂ ಕ ಡೆಗೆ ಸು ಂದ ರ ವನ ಖಂಡ ಗಳು ಇರು ತ್ತವೆ. ಇವು ಗಳ್ಲಿ ಪೂ ರ್ವಾದಿ ದಿಶಾಕ್ರ ಮ ದಿಂದ ಸೋಮ, ಯ ಮ , ವ ರ ಣ ಮ ತ್ತು ಕು ಬೇರ ಈ ಲ ೋಕ ಪಾಲ ಕ ರ ರ ಮ ಣೀಯ ವಾದ ಕ್ರೀಡಾನ ಗರಗಳಿರು ತ್ತವೆ. ವ ಾನಸ್ತಂಭವು ಕ್ರ ಮ ವಾಗಿ ಚಿಕ್ಕ ಚಿಕ್ಕದಾಗು ತ್ತ ಹ ೋಗು ವಂಥ ಮ ೂರು ಗೋಲಾಕಾರ ಪೀಠಗಳ ಮ ೇಲ ೆ ಸ್ಥಾಪಿತ ವಾಗಿರು ತ್ತವೆ. ಮ ಾನಸ್ತಂಭ ದ ಎತ್ತರವು ತೀರ್ಥಂಕ ರರ ಶ ರೀರಾಕೃತಿಯ ಹ ನ್ನೆರಡು ಪಟ್ಟು ಇರು ವು ದೆಂದು ಹ ೇಳಿದೆ. ಮ ಾನಸ್ತಂಭ ವು ಮ ೂರು ಖಂಡ ಗಳ್ಲಿ ವಿಭಾಜಿತ ವಾಗಿರು ತ್ತದೆ. ಇದ ರ ಮ ೂಲ ,ಭಾಗವು ವಜ್ರ ದ್ವಾರ ಗಳಿಂದ ಕ ೂಡಿದು ದ , ಮ ,ಧ್ಯ,ಭಾಗವು ಸ್ಫಟಿಕ ಮ ಣಿಮ ಯ ವೃತ್ತಾಕಾರವಾದು ದ , ಮ ೇಲಿನ ,ಭಾಗವು ವೈಡೂರ್ಯ ಮಣಿಮ ಯ ವಾಗಿರು ತ್ತದೆ. ಅದ ರ ನಾಲ ್ಕೂ ದಿಕ್ಕುಗ ಳಿಗೆ ಚ ಮ ರ, ಘ ಂಟೆ, ಗಿಜ್ಜೆ, ರ ತ್ನಹಾರ ಮ ತ್ತು ,ದ್ವಜಗ ಳು ಶೋಭಿಸು ತ್ತವೆ. ಮ ಾನಸ್ತಂಭ ದ ಶಿಖರ ದ ಮ ೇಲ ೆ ನಾಲ ್ಕೂ ದಿಕ್ಕು ಗಳ್ಲಿ ಎಂಟು ಎಂಟು ಪ್ರಾ ತಿಹಾರ್ಯ ಗಳಿಂದ ಕ ೂಡಿದ ಒಂದೊಂದು ಜಿನೇಂದ್ರ ಪ್ರ ತಿಮೆ ಯ ು ವಿರಾಜಮಾನ ವಾಗಿರು ತ್ತದೆ. ಪ್ರಾ ತಿಹಾರ್ಯ ಗಳ ಹ ೆಸರು ಗಳು ಹೀಗಿವೆ :– ಅಶ ೋಕ ವೃಕ್ಷ, ದಿವ್ಯಪು ಷ್ಪ ವೃಷ್ಟಿ , ದಿವ್ಯ ,ಧ್ವನಿ, ಚಾಮ ರ, ಆಸ ನ, ,ಭಾಮ ಂಡಲ, ದು ಂದು ,ಭಿ ಮ ತ್ತು ಛ ತ್ರ, ಪ್ರ ತಿಯೊಂದು ಮ ಾನಸ್ತಂಭ ದ ಪೂ ರ್ವಾದಿ ನಾಲ ್ಕೂ ದಿಕ್ಕು ಗಳ್ಲಿ ಒಂದೊಂದು ವಾಪಿಕಿಗಳು ಇರು ತ್ತವೆ. ಪೂ ರ್ವಾದಿ ದಿಸೆಗ ಳ್ಲಿರುವ ಮ ಾನಸ್ತಂಭ ದ ವಾಪಿಕಿಗ ಳ ಹ ೆಸರು ಗಳು ಹೀಗಿವೆ :– ನ ಂದೋತ್ತರಾ, ನ ಂದಾ, ನ ಂದೀಮ ತಿ ಮ ತ್ತು ನ ಂದೀಘೋಷಾ, ದಕ್ಷಿಣಾ ಮ ಾನಸ್ತಂಭ ದ ವಾಪಿಕಿಗ ಳು ; ವಿಜಯ ಾ, ವೈ ಜಯ ಂತಾ, ಜಯ ಂತಾ ಮ ತ್ತು ಅಪ ರಾಜಿತಾ, ಪಶ್ಚಿಮ ಮ ಾನಸ್ತಂಭ ಕ್ಕೆ ಸ ಂಬಂಧಿಸಿದ ವಾಪಿಕಿಗ ಳು :– ಅಶ ೋಕಾ, ಸು ಪ್ರ ತಿಬು ದ್ಧಾ , ಕು ಮ ುದಾ ಮ ತ್ತು ಪು ಂಡರೀಕಾ, ಉತ್ತರ ಮ ಾನಸ್ತಂಭ ದ ವಾಪಿಕಿಗ ಳು :– ಹೃದಯಾನಂದಾ, ಮಹಾನಂದಾ, ಸು ಪ್ರತಿಬ ದ್ಧಾ ಮ ತ್ತು ಪ್ರ ,ಭಂಕ ರಾ, ಈ ವಾಪಿಕಿಗ ಳು ಚೌರ ಸ ಆಕಾರ ದ ಕ ಟ್ಟೆಗಳು ಮ ತ್ತು ತೋರಣಗ ಳಿಂದ ಯು ಕ್ತವಾಗಿದ್ದು , ಜಲ ಕ್ರೀಡೆಗೆ ಯ ೋಗ್ಯ ದಿವ್ಯ ದ್ರ ವ್ಯಗಳು ಹಾಗೂ ಸೋಪಾನ ಗಳಿಂದ ಕ ೂಡಿರುತ್ತವೆ. ಮ ಾನಸ್ತಂಭ ದ ಪ್ರ ಯೋಜನವು , ಅದ ರ ದರ್ಶನ ಮ ಾತ್ರದಿಂದ ದರ್ಶಕ ನ ಮ ದವು ದೂರ ವಾಗಿ ಬಿಡು ತ್ತದೆ ; ಅವ ನ ಮ ನ್ನಸ ನ್ಲಿ ,ಧಾರ್ಮಿಕ ಶ್ರ ದ್ಧೆಯು ಉತ್ಪನ್ನ ವಾಗು ತ್ತದೆ ; ಹೀಗಿದೆಯೆ ಂದು ಹ ೇಳಲಾಗಿದೆ.

ಜೈತ್ಯ ವೃಕ್ಷ ಮತ್ತು ಸ್ತೂಪ :–

ಸ ಪ ವಸರಣಳು ಮು ಯಿನ ಪ ನ .ಬ ೂವಿ ಗಳಲ್ಲಿ ಅಶೋಕ, ಸಪ್ತಚ್ಛದ, ಚಪಕ ಮ ತ್ತು ಆಮ್ರ ಈ ನಾಲ್ಕು ಚೈತ್ಯವೃಕ್ಷ ಗಳು ಇರು ತ್ತವೆ. ಇವು ಗಳ ಎತ್ತರವೂ ಕೂಡಾ ತೀರ್ಥಂಕರು ಶ ರೀರ ದ ಮ ೂದಿದ ಹ ನ್ನೆರಡು ಪಟ್ಟು ಇರು ತ್ತದೆ. ಪ್ರತಿಯೊಂದು ಚೈತ್ಯವೃಕ್ಷ ವನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸಿದ ನಾಲ್ಕೂ ದಿಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಎಂಟು ಪ್ರಾತಿಹಾರ್ಯಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ನಾಲ್ಕೂ – ನಾಲ್ಕೂ ಜಿನ ಪ್ರತಿಮೆಗಳು ಇರು ತ್ತವೆ. ಪ ನ .ಬೂಮಿಯ ಲ್ಲಿ ದೀಪ.ಬ ಮನ ಮ ತ್ತು .ಬ ಪನ.ದ ೂಮಿಗಳ ಪಾರ್ಶ್ವ.ಬಾಗ ದಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಯೊಂದು ೂ ವಿಥಿಯ ಮ .ಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಒಂಬತ್ತು – ಒಂಬ ತ್ತು ಸ್ತೂಪ ಗಳಿರು ತ್ತವೆ. ಈ ಸ್ತೂಪ ಗಳು ತೀರ್ಥಂಕರರು ಮ ತ್ತು ಸಿದ್ಧ ರ ಪ್ರತಿಮೆ ಗಳಿಂದ ವ್ಯಾಪಿಸಿದ್ದು, ಹ ಾಗ ೂ ಛತ್ರದ ಮೇಲೆ ಛತ್ರ ಮ ತ್ತು ಎಂಟು ಮಂಗಲ ದ್ರವ್ಯಗಳೂ .ಧ್ವಜಗಳೂ ಇವು ಗಳಿಂದ ಶೋ.ಭಿಸುತ್ತವೆ. ಈ ಸ್ತೂಪ ಗಳ ಎತ್ತರವೂ ಚೈತ್ಯ ವೃಕ್ಷ ಗಳಿಗೆ ಸ ಮ ನಾಗಿ, ತೀರ್ಥಂಕರರ ಶರೀರಾಕೃತಿಯ ಹ ನ್ನೆರಡು ಪಟ್ಟಿನಷ್ಟು ಇರು ತ್ತದೆ.

ಶ್ರೀಮ ಂಟಪ :–

ಸ ಪ ವಸರನದ ನಟ್ಟನಡು ವೆ ಗ ಂಧಕು ಟಿಮ ತ್ತು ಅದರ ಸುತ್ತ ಗೋಲಾಕಾರ ವಾಗಿರು ವ ಹ ನ್ನೆರಡು ಶ್ರೀಮ ಂಟಪ ಅರ್ಥಾತ್ ಹ ಜಾರಗಳು ಇರು ತ್ತವೆ. ಈ ಶ್ರೀಮ ಂಟಪಗಳು ಪ್ರತಿಯೊಂದು ದಿಸೆಯ ಲ್ಲಿ ವೀಥಿಪಥವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು, ೪ – ೪ .ಬಿತ್ತಿಗಳ ಅಂತ ರದಿಂದ ಮ ೂರು – ಮ ೂರು ಇರು ತ್ತವೆ. ಇವು ಗಳ ಎತ್ತರ ತ್ತಾ ತೀರ್ಥಂಕರ ರ ಶ ರೀರ ದ ಎತ್ತರ ದ ಹ ನ್ನೆರಡು ಪಟ್ಟು ಇರು ತ್ತದೆ. .ದ ರ್ಮೋಪದೇಶ ದ ಸ ಮ ಯ ದಲ್ಲಿ ಈ ಕೋಣೆಗಳು ಕ್ರಮ ದಿಂದ ಪೂ ರ್ವದಿಂದ ಪ್ರದಕ್ಷಿಣ ಕ್ರಮ ದಿಂದ (೧) ಗಣಧ ರರು, (೨) ಕಲ್ಪವಾಸಿನಿದೇ ವಿಯ ರು, (೩) ಆರ್ಯಿಕಾ ಮ ತ್ತು ಶ್ರಾ ವಿಕಿಯ ರು, (೪) ಜ್ಯೋತಿಷೀ ದೇ ವಿಯ ರು, (೫) ವ್ಯಂತ ರ ದೇ ವಿಯ ರು, (೬) .ಬ ವನವಾಸಿನೀ ದೇ ವಿಯ ರು, (೭) .ಬ ವನವಾಸೀ ದೇವರು, (೮) ವ್ಯಂತ ರ ದೇವರು, (೯) ಜ್ಯೋತಿಷ್ಕ ದೇವರು, (೧೦) ಕಲ್ಪವಾಸೀ ದೇವರು ಮ ತ್ತು ಇಂದ್ರ ರು, (೧೧) ಚಕ್ರವರ್ತಿಗಳು ಮೊದಲಾದ ಮ ನುಷ್ಯರು ಮ ತ್ತು (೧೨) ಆನೆ, ಸಿಂಹ ಾದಿ ಸ ಮಸ್ತ ತಿರ್ಯಂಚ ಜೀವಗಳು ಕ ೂತ್ತು ಧ ರ್ಮವ ನ್ನು ಕೇಳುವುದಕ್ಕಾಗಿ ನಿಯ ಮಿತ ವಾಗಿರು ತ್ತವೆ.

ಗ ಂಧಕು ಟಿ :–

ಶ್ರೀ ಮ ಯಷು ದ ಮ,ಧ್ಯದಲ್ಲಿ – ನಟ್ಟ ನಡು ಪಿ ಮ ೂಯ ಪೀಠಿಕೆಗಳ ಮೇಲೆ ಗ ಧು ಕುಟಿಯು ರ ಚನೆಯಾಗಿರು ತ್ತದೆ. ಇದ ರ ಆಕಾರ ವು ಚೌರ ಸ ರ ೂಪದ ಲ್ಲಿ ಇರು ತ್ತದೆ. ಅಂತಿಮ ತೀರ್ಥಂಕರಮಹಾವೀರ ರ ಗ ಧು ಕುಟಿಯು ಎತ್ತರ ವು ೭೫ ,ದ ನು ಷ ಅರ್ಥಾತ್ ಸು ಮಾರು ೩೦೦ ,ಪೂ ಟಿಂದು ಹೇಳಲಾಗಿದೆ. ಗ ಧು ಕು ಟಿಯ ಮ,ಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಉತ್ತಮ ಸಿಹಾಸನ ವಿರು ತ್ತದೆ. ಇದ ರ ಮೇಲೆ ತೀರ್ಥಂಕರರು ವಿರಾಜಮಾನರಾಗಿದ್ದು ,ದ ರ್ಮೋಪದೇಶ ವನ್ನ ಮಾಡು ತ್ತಾರೆ.

ನ ಗರ ವಿನ್ಯಾಸ:–

ಜೈ ನಾಗ ಮ ಗಳಲ್ಲಿ ದೇಶ ದ ಅನೇಕ ಮಹಾನ್ ನ ಗ ರ ಗಳಾದ ಚಂಪಾ, ರಾಜಗೃಹ, ಶ್ರಾವಸ್ತಿ, ಕೌಶಾಂಬಿ, ಮಿ ಥಿ ಲಾ ಮೊದಲಾದುವುಗಳ ಉಲ್ಲೇಖವು ಮೇಲಿಂದ ಮೇಲೆ ಬರು ತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಅವೆಲ್ಲ ವು ಗಳ ವರ್ಣನೆಯು ಒಂದೇ ರೀತಿಯಾಗಿದೆ. ಅಲ್ಲ ದೆ ಅದು ಪೂರ್ಣ ವರ್ಣನೆಯನ್ನ ಕೇವಲ ಒಂದು ಸ ೂತ್ರದಲ್ಲಿಯೇ ಕೊಟ್ಟು ಬಿಡು ವಷ್ಟರ ಮ ಟ್ಟಿಗೆ ಇದೆ. ಬೇರೆಡೆಗೆ ' ವಣ್ಣಓ ' (ವರ್ಣನೆ ಮಾಡು) ಎಂದು ಹೇಳಿದೆ, ಅದರ ಸ ಂಕೇತವನ್ನ ಮಾತ್ರ ಮಾಡಿ ಬಿಡಲಾಗಿದೆ. ಇದ ರಿಂದ, ಆ ಕಾಲ ದ ನ ಗರ ರ ಚನೆಯು ಬಹು ತರ ವಾಗಿ ಎಲ್ಲ ಕಡೆಗೂ ಒಂದೇ ರೀತಿಯಾಗಿ ಇದ್ದ ದ ಗೊತ್ತಾಗು ತ್ತದೆ. ಆ ನ ಗರ ರ ಚನೆ ಮ ತ್ತು ಸ್ವರ ೂಪವನ್ನ ಪೂ ರ್ಣವಾಗಿ ತಿಳಿಯು ಲ್ಲೆಂದು ಇಲ್ಲಿ ಉವ ವಾಇಯ ಸ ೂತ್ರ (೧) ದಿಂದ ಚ ಂಪಾನ ಗರಿಯ ಪೂ ರ್ಣ ವರ್ಣನೆಯನ್ನ ಕೊಡಲಾಗಿದೆ.

" ಚ ಂಪಾನ ಗರಿಯು ,ದನ – ಸ ಂಪತ್ತಿನಿ ಂದ ಸ ಮೃದ್ಧವಾಗಿತ್ತು, ನ ಗರವಾಸಿಗಳು ಬಹ ಳ ಸ ಂತೋಷ ದಲ್ಲಿ ಇರು ತ್ತಿದ್ದ ರು. ನ ಗರ ವು ಜನ ರಿಂದ ತು ಂಬಿ ತು ಳುಕು ತ್ತಿತ್ತು, ಅದರ ನೆರೆಹೊರೆಯ ಹೊಲ ಗಳಲ್ಲಿ ಸಾ ವಿರಾರು ನೇಗಿಲು ಗಳು ಕೆಲ ಸದಲ್ಲಿ ತೊಡಗಿರು ತ್ತಿದ್ದ ವು. ಕೋಳಿಗಳ ಹಿಂಡು ಗಳು ಸ ಂಚರಿಸು ತ್ತಿದ್ದ ವು. ಅಲ್ಲಿ ಜೋಳ, ಕ ಬ್ಬ, ,ದಾನ್ಯ ಗಳು ಸಾಕಷ್ಟು ಬೆಳೆಯು ತ್ತಿದ್ದ ವು . ಅಲ್ಲಿ ಆಕ ಳು, ಎಮ್ಮೆ ಮ ತ್ತು ಆಡು ಕು ರಿಗಳು ಬಹ ಳಷ್ಟು ಇರು ತ್ತಿದ್ದ ವು. ಸು ಂದರ ಆಕಾರ ದ ಬಹ ಳಷ್ಟು ಚೈತ್ಯ ಗಳೂ ಅಲ್ಲಿ ನಿರ್ಮಾಣಗೊಂಡಿರು ತ್ತಿದ್ದ ವು. ಸು ಂದರಿಯ ರ ೂ ಶೀಲ ವತಿಯ ರ ೂ ಆದ ಯು ವತಿಯ ರು ಇರು ತ್ತಿದ್ದ ರು. ಆ ನ ಗರ ವು ಲೂಟಿಗಾರ ರು, ದಾರಿಬಡು ಕ ರು , ಗ ಂಟು ಗಳ್ಳ ರು, ದರೋಡೆಗಾರ ರು, ದುಃ ಸಾಹ ಸಿಗಳು, ತ ಸ್ಕರರು, ದು ರಾಚಾರಿಗಳು ಮ ತ್ತು ರಾಕ್ಷ ಸರು ಇಲ್ಲ ದೆ ಇರು ವ ದ ರಿಂದ ಕ್ಷೇಮ ಕರ ವಾಗಿಯ ೂ ನಿರು ಪದ್ರವವೂ ಆಗಿತ್ತು, ಅಲ್ಲಿ ,ಬಿಕ್ಷೆಯು ಸು ಖದಿಂದ ದೊರೆಯು ತ್ತಿತ್ತು, ಜನ ರು ನಿಶ್ಚಿಂತ ರಾಗಿ ಸು ಖದಿಂದ ಬಾಳು ತ್ತಿದ್ದ ರು.

ಕೋಟ್ಯಾಧಿ ಕುಟುಂಬಗಳು ಸ್ವಾಸ್ಥ್ಯದಿಂದ ವಾಸಮಾಡಿಕೊಂಡಿದ್ದವು. ಅಲ್ಲಿ ನಟರು, ನರ್ತಕರು, ಡೊಂಬರು, ಮಲ್ಲರು, ಮುಷ್ಟಿಯುದ್ಧ ಮಾಡುವವರು, ವಿದೂಷಕರು, ಕಥೆ ಹೇಳುವವರು, ನಗಿಗಾರರು, ನಗಿರು ಕುಣಿಯುವವರು. ಆಖ್ಯಾಯಿಕರು ಚಿತ್ರದರ್ಶಕರು, ದೊಡ್ಡ ಬಿದಿರಿನ ಮೇಲೆ ಕುಣಿಯುವವರು, ತೂಣೀ ಮತ್ತು ವೀಣೆಗಳನ್ನು ಬಾರಿಸುವವರು, ವಿವಿಧ ವಾದ್ಯಗಳನ್ನು ಬಾರಿಸುವವರು ಬಂದು ಹೋಗಿ ಇರುತ್ತಿದ್ದರು. ಅಲ್ಲಿ ಆರಾಮ, ಉದ್ಯಾನ, ಬಾವಿ ಕೆರೆ, ಸರೋವರ, ವಾಪಿಗಳು ಬಹಳಷ್ಟು ಇದ್ದವು. ಇವುಗಳಿಂದ ಅದು ನಂದನವನದಂತೆ ರಮಣೀಯವಾಗಿತ್ತು. ಆ ನಗರದ ಸುತ್ತಲೂ ಆಳವಾದ ಗಂಭೀರವಾದ ಕಂದಕವಿತ್ತು. ಅದು ಚಕ್ರ, ಗದೆ, ಮುಸುಂಡಿ, ಅವರೋಧ, ಶತಘ್ನಿ ಮೊದಲಾದವುಗಳಿಂದ ಪ್ರತಿಶಕ್ತಿ ಕಳಾಪವಿನಿಸಿತ್ತು. ಧನುಷ್ಯಕ್ಕೆ ಸಮಾನವಾದ ಗೋಲಾಕಾರದ ಪ್ರಾಕಾರದಿಂದ ಸುತ್ತುವರಿದಿತ್ತು. ಅದರ ಮೇಲೆ ಕಪಿಶೀರ್ಷಕ ಮತ್ತು ಗೋಲಗುಮ್ಮಟಗಳಿದ್ದವು. ಅಲ್ಲಿ ಎತ್ತರವಾದ ಅಟ್ಟಾಲಿಕೆಗಳು, ಚರಿಯಾ ಮಾರ್ಗಗಳು, ದ್ವಾರ, ಗೋಪುರ, ತೋರಣ ಹಾಗೂ ಸುಂದರ ರೀತಿಯಿಂದ ವಿಭಾಜಿತವಾದ ರಾಜಮಾರ್ಗಗಳು ಇದ್ದವು. ಪ್ರಾಕಾರ ಹಾಗೂ ಮನೆಗಳನ್ನು ಕುಶಲ ಕಲೆಯಿಂದ ನಿರ್ಮಾಣ ಮಾಡಿದ್ದರು. ಇಲ್ಲಿಯ ಅಂಗಡಿಗಳಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಪಾರಿಗಳಿಂದ ನಾನಾ ಪ್ರಕಾರದ ಶಿಲ್ಪ ಹಾಗೂ ಉಪಭೋಗದ ವಸ್ತುಗಳು ಇಡಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದವು. ಅದು ಸಿಂಘಾಟಕ (ತ್ರಿಕೋಣ), ಚೌಕೋಣ ಹಾಗೂ ಚೌಕೋಣ ಆಕಾರದ ಮಾರ್ಗದ ಕಟ್ಟೆಗಳಲ್ಲಿ ವಿವಿಧ ವಸ್ತುಗಳನ್ನು ಮಾರುವ ಅಂಗಡಿಗಳಿದ್ದವು. ಅದರ ರಾಜಮಾರ್ಗಗಳು ರಾಜನ ಗಮನಾಗಮನದಿಂದ ಸುರಮ್ಯವಾಗಿದ್ದವು. ಅಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ಸುಂದರವಾದ ಉತ್ತಮ ಕುದುರೆಗಳು, ಮದ್ದಾನೆಗಳು, ರಥಗಳು, ಪೀಠ – ಪಲ್ಲಕಿಗಳು ಇವೇ ಮೊದಲಾದ ಉತ್ತಮ ವಾಹನಗಳಿದ್ದವು. ಇಲ್ಲಿಯ ಬಾವಿಗಳು ಅರಳಿದ ಕಮಲಗಳಿಂದ ಶೋಭಿಸುತ್ತಿದ್ದವು. ಆ ಪಟ್ಟಣವು ಉಜ್ವಲ, ಶ್ವೇತ ಮಹಾಭವನಗಳಿಂದ ಥಳಥಳಿಸುತ್ತಿದ್ದಿತು ; ಕಣ್ಣುಗಳನ್ನು ಕೋರೈಸುವಂತಿದ್ದವು. ಅವೆಲ್ಲವುಗಳನ್ನು ನೋಡಿ, ಮನಸ್ಸು ಪ್ರಸನ್ನವಾಗುತ್ತಿತ್ತು. ಹೀಗೆ ಅದು ದರ್ಶನೀಯವೂ ಸುಂದರ ಮತ್ತು ಮನೋಜ್ಞವಾಗಿತ್ತು. "

ಪ್ರಾಚೀನ ನಗರದ ಈ ವರ್ಣನೆಯನ್ನು (ಮೂರು ಭಾಗಗಳಲ್ಲಿ ವಿಭಾಜಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ. (೧) ಅದರ ಸಮೃದ್ಧಿ ಮತ್ತು ಧನ – ವೈಭವಗಳಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ್ದು. (೨) ಅಲ್ಲಿರುವ ವಿವಿಧ ಪ್ರಕಾರದ ಕಲೆ, ವಿದ್ಯೆ ಮತ್ತು ಮನೋರಂಜನದ ಸಾಧನಗಳ ಸಂಬಂಧ ಕುರಿತು. (೩) ನಗರದ ರಚನೆಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ್ದು. ನಗರ ರಚನೆಯಲ್ಲಿ ಕಲಾತ್ಮಕ ದೃಷ್ಟಿಗಳು ಸ್ಪಷ್ಟ ಮತ್ತು ಧ್ಯಾನ ನೀಡಲು ಯೋಗ್ಯವಾಗಿವೆ. ನಗರ ರಕ್ಷಣೆಗಾಗಿ ಅದರ ಸುತ್ತಲೂ ಪರಿಖಾ ಅಥವಾ ಕಂದಕವು ಇರುತ್ತಿತ್ತು. ಅದರ ಒಳಗೆ ಪ್ರಾಕಾರ ಎಂದರೆ

ಕೋಟೆಯು ಇರುತ್ತದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ನಲ್ಕೂ ದಿಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ನಾಲ್ಕು ದ್ವಾರಗಳಿದ್ದವು. ಪ್ರಾಕಾರದ ಆಕಾರವು ದನಶ್ಯದತಿ ಗೋಲಪಿದು ಹೇಳಿದೆ. ಆ ದ್ವಾರಗಳಲ್ಲಿ ಗೋಪುರ ಮತ್ತು ತೋರಣಗಳನ್ನ ಶೋಭೆಯ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ನಿರ್ಮಿಸುತ್ತಿದ್ದರು. ಕೋಟೆಯು ಕಪಿಶೀರ್ಷಕಗಳಿಂದ ಕೂಡಿರುತ್ತಿದ್ದವು. ಅವುಗಳ ಮೇಲೆ ಶತಘ್ನೀ ಮೊದಲಾದ ನಾನಾ ಪ್ರಕಾರದ ಅಸ್ತ್ರ,ಶಸ್ತ್ರಗಳನ್ನ ಸ್ಥಾಪಿಸಿದ್ದರು. ನಗರದ ರಾಜಮಾರ್ಗಗಳು, ಪಾದಚಾರಿಗಳ ದಾರಿಗಳು ಬಹಳ ವ್ಯವಸ್ಥಿತ ರೀತಿಯಿಂದ ನಿರ್ಮಿಸಿದಂಥವು ಇದ್ದವು. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ತ್ರಿಕೋಣಾಕಾರದ ಹಾಗೂ ಚೌಕೋಣ ಆಕಾರದ ಕೂಡು ದಾರಿಗಳ ಸ್ಥಾನಗಳಿದ್ದವು. ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ಬಹುತರ ಪ್ರತಿಯೊಂದು ಓಣಿಯಲ್ಲಿ ವಿಶಾಲವಾದ ಬಯಲು ಸ್ಥಳಗಳು ಇದ್ದವು. ಉದ್ಯಾನ, ಸರೋವರ ಕೂಪಗಳ ನಿರ್ಮಾಣವನ್ನೂ ಸಹ ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ಮಾಡಲಾಗಿತ್ತು, ಮನೆಗಳನ್ನ ಸಾಲಾಗಿ ಕಟ್ಟಲಾಗುತ್ತಿತ್ತು, ದೇವಾಲಯ, ಪೇಟೆ, ಅಂಗಡಿ ಇವು ಸುವ್ಯವಸ್ಥಿತವಾಗಿದ್ದವು.

ಜೈನ ಸೂತ್ರಗಳಿಂದ ಲಭಿಸುವ ನಗರದ ಈ ವರ್ಣನೆಯು ಪುರಾಣ, ಬೌದ್ಧ, ಗ್ರಂಥಗಳು ಹಾಗೂ ಕೌಟಿಲೀಯ ಅರ್ಥಶಾಸ್ತ್ರ ಮೊದಲಾದವುಗಳಲ್ಲಿ ಬರುವ ವರ್ಣನೆಗಳ ಕೂಡ ಹೊಂದುತ್ತವೆ. ಅಲ್ಲದೆ ಪುರಾತತ್ವಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಭೂಶೋಧನೆಗಳಲ್ಲಿ ದೊರೆತ ನಗರಗಳ ಅವಶೇಷಗಳಿಂದಲೂ ಇದು ಪ್ರಮಾಣಿತವಾಗುತ್ತದೆ. ಉದಾಹರಣಾರ್ಥ ಪ್ರಾಚೀನ ಪಾಂಚಾಲ ದೇಶದ ರಾಜಧಾನಿಯಾದ ಅಹಿಚ್ಛತ್ರದ ಅಗೆತದಲ್ಲಿ ಅದರ ಪರಿಖಾ ಮತ್ತು ಪ್ರಾಕಾರಗಳ ಅವಶೇಷಗಳು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗಿವೆ. ಈ ಸ್ಥಾನವು ಜೈನಪರಂಪರೆಗನುಸರಿಸಿ ಇಪ್ಪತ್ತುಮೂರನೆಯ ತೀರ್ಥಂಕರನಾದ ಪಾರ್ಶ್ವನಾಥನ ತಪಸ್ಸಿನ ಸಮಯದಲ್ಲಿ ಉಪಸರ್ಗವಾದಂಥದ್ದು. ಇಲ್ಲಿಯೇ ಧರಣೇಂದ್ರನಾಗನು ಅವನನ್ನ ರಕ್ಷಿಸಿದ್ದನು. ಇದೇ ಕಾರಣದಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಅಹಿಚ್ಛತ್ರ ಎಂಬ ಹೆಸರೂ ಕೂಡ ಉಂಟಾಯಿತು. ಪ್ರಾಕಾರವು ಸುಟ್ಟ ಇಟ್ಟಿಗೆಗಳಿಂದ ಕಟ್ಟಿದ್ದಿದೆ. ೪೦ – ೫೦ ಫೂಟುಗಳಷ್ಟು ತಳಹದಿಯನ್ನ ಹಾಕಲಾಗಿದೆ. ಕೋಟೆಯ ದ್ವಾರದಿಂದ ಹೋಗುವ ರಾಜಮಾರ್ಗವು ನೇರವಾಗಿ ನಗರದ ಕೇಂದ್ರಸ್ಥಳಕ್ಕೇ ಹೋಗುತ್ತದೆ. ಆ ಕೇಂದ್ರಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ವಿಶಾಲವಾದ ದೇವಾಲಯವಿದ್ದುದು ಕಂಡು ಬರುತ್ತದೆ. ಭಾರಹುತ, ಸಾಂಚಿ, ಅಮರಾವತಿ, ಮಥುರಾ ಮೊದಲಾದ ಸ್ಥಾನಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದ ಶಿಲೆಯಲ್ಲಿ ಕೆತ್ತಿದ ಚಿತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ರಾಜಗೃಹ, ಶ್ರಾವಸ್ತಿ, ವಾರಾಣಸೀ, ಕಪಿಲವಸ್ತು, ಕುಶಿನಗರ ಮೊದಲಾದವುಗಳ ಪ್ರತಿಕೃತಿಗಳನ್ನ (ಮಾಡೆಲ್ಲು) ತೋರಿಸಲಾಗಿದೆ. ಅವುಗಳಿಂದಲೂ ಪರಿಖಾ, ಪ್ರಾಕಾರ, ದ್ವಾರ, ಗೋಪುರ, ಮತ್ತು ಅಟ್ಟಾಲಿಕೆಗಳ ವ್ಯವಸ್ಥೆಯಿದ್ದುದು ಕಂಡು ಬರುತ್ತದೆ. ದೇಶದ ಪ್ರಾಚೀನ ನಗರಗಳ ವ್ಯವಸ್ಥೆ ಹಾಗೂ ಸೌಂದರ್ಯದ ಪರಿಚಯವು ನಮಗೆ

ಮೆಗಸ್ಥನೀಜ, ಫಾಹಿಯಾನ ಮೊದಲಾದ ಯೂನಾನೀ ಹಾಗೂ ಚೀನೀ ಯಾತ್ರಿಕರು ಮಾಡಿರುವ ಸುಪ್ರಸಿದ್ಧ ಪಾಟಲೀಪುತ್ರ ನಗರದ ವರ್ಣನೆಯಿಂದಲೂ ಸಹ ದೊರೆಯುತ್ತದೆ. ಇವರ ಸಮರ್ಥನೆಯು ಪಾಟಣಾದ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿರುವ ಬುಲಂದೀಬಾಗ ಮತ್ತು ಕುಮ್ರಾಹಾರಾ ಎಂಬ ಹೆಸರಿನ ಸ್ಥಾನಗಳಲ್ಲಿ ಅಗೆಯುವುದರಲ್ಲಿ ದೊರೆತ ಪ್ರಾಕಾರ ಮತ್ತು ರಾಜಪ್ರಾಸಾದ ಮೊದಲಾದ ಭಗ್ನಾವಶೇಷಗಳಿಂದಲೂ ಲಭಿಸುತ್ತದೆ. ಮೆಗಸ್ಥನೀಜನ ವರ್ಣನೆಗನುಸಾರ ಪಾಟಲೀಪುತ್ರ ನಗರದ ಪ್ರಾಕಾರವು ಕಾಷ್ಠಮಯವಾಗಿತ್ತು, ಇದಕ್ಕೆ ಪುಷ್ಟಿಯು ಕೂಡಾ ಭಗ್ನಾವಶೇಷಗಳಿಂದ ದೊರೆತಿದೆ. ಉಪಲಬ್ಧ ಸ್ತಂಭಗಳ ಭಗ್ನಾವಶೇಷಗಳಿಂದ ಶಾಲೆಗಳು ಪ್ರಾಸಾದಗಳೂ ಯಾವ ರೂಪದಲ್ಲಿ ನಿರ್ಮಾಣ ಕಲೆಯನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದವೆಂಬುದು ಸ್ವಲ್ಪ ಸ್ವಲ್ಪ ಗೊತ್ತಾಗುತ್ತದೆ. ಇವೆಲ್ಲವುಗಳಿಂದ ಜೈನ ಗ್ರಂಥಗಳಲ್ಲಿ ದೊರೆಯುವ ನಗರಾದಿಗಳ ವರ್ಣನೆಯು ಸಮರ್ಥನೆಯು ಆಗುತ್ತದೆ.

ಚೈತ್ಯ ರಚನೆ:-

ಜೈನ ಸೂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ನಗರಗಳ ವರ್ಣನೆಯಲ್ಲಿ ಹಾಗೂ ಸ್ವತಂತ್ರ ರೂಪದಲ್ಲಿಯೂ ಚೈತ್ಯಗಳ ವರ್ಣನೆಯು ಮೇಲಿಂದ ಮೇಲೆ ಬರುತ್ತದೆ. ಔಪಪಾತಿಕ ಸೂತ್ರದಿಂದ (ಚಂಪಾನಗರಿಯ ಹೊರಗೆ ಉತ್ತರ - ಪೂರ್ವ ದಿಸೆಯಲ್ಲಿ ಇದ್ದ ಪೂರ್ಣಭದ್ರ ಎಂಬ ಹೆಸರಿನ ಚೈತ್ಯದ ವರ್ಣನೆಯನ್ನು ಕೊಡಲಾಗುತ್ತದೆ. " ಈ ಚೈತ್ಯವು ಬಹು ಪ್ರಾಚೀನವು. ಪೂರ್ವಜರಿಂದ ಎಂದೋ ನಿರ್ಮಾಣಗೊಂಡುದಾಗಿದೆ. ಸುವಿದಿತವೂ ಸುವಿಖ್ಯಾತವೂ ಆಗಿತ್ತು, ಅದು ಛತ್ರ, ಘಂಟೆ, ಧ್ವಜ ಮತ್ತು ಪತಾಕೆಗಳಿಂದ ಮಂಡಿತವಾಗಿತ್ತು, ಅಲ್ಲಿ ಚಾಮರಗಳು ತೂಗಾಡುತ್ತಿದ್ದವು. ಅಲ್ಲಿ ಗೋಶೀರ್ಷ ಮತ್ತು ಸರಸ ರಕ್ತಚಂದನಗಳಿಂದ ಶೋಭಿಸುವ ಪಂಕ್ತಿಗಳ ಗುರುತುಗಳಿದ್ದವು. ಚಂದನ ಕಲಶಗಳು ಸ್ಥಾಪಿತವಾಗಿದ್ದವು. ಅಲ್ಲಿ ದೊಡ್ಡ ದೊಡ್ಡ ಗೋಲಾಕಾರದ ಮಾಲೆಗಳು ತೂಗಾಡುತ್ತಿದ್ದವು ಸುಗಂಧಿತ ಪುಷ್ಪಗಳಿಂದ ಶೃಂಗರಿಸಲಾಗಿತ್ತು, ಅದು ಕಾಲಾಗರು, ಧೂಪಗಳಿಂದ ಸುಗಂಧದ ವಾತಾವರಣದಿಂದ ತುಂಬಿತ್ತು, ಅಲ್ಲಿ ನಟರು, ನರ್ತಕರು, ನಾನಾ ಪ್ರಕಾರದ ಆಟಗಾರರು, ಸಂಗೀತಗಾರರು, ಭೋಜಕರು ಮತ್ತು ಮಾಗಧರ ಗುಂಪೇ ಗುಂಪೇ ಸೇರಿದಿತ್ತು, ಅಲ್ಲಿ ಬಹಳ ಜನರು ಬಂದು ಹೋಗುತ್ತಿದ್ದರು. ಜನರು ಘೋಷಣೆಯನ್ನು ಮಾಡಿ ಮಾಡಿ ದಾನವನ್ನೀಯುತ್ತಿದ್ದರು. ಅರ್ಚನೆ, ವಂದನೆ, ನಮಸ್ಕಾರ, ಪೂಜೆ, ಸತ್ಕಾರ, ಸನ್ಮಾನಗಳು ನಡೆಯುತ್ತಿದ್ದವು. ಅದು ಕಲ್ಯಾಣ ಮಂಗಲ ಹಾಗೂ ದೇವತಾರೂಪ ಚೈತ್ಯ ವಿನಯಪೂರ್ವಕ

ಪರ್ಯುಪಾಸನೆಯನ್ನು ಮಾಡಲಿಕ್ಕೆ ಯೋಗ್ಯವಾಗಿತ್ತು, ಅದು ದಿವ್ಯವಾಗಿತ್ತು, ಎಲ್ಲ ಮಾನಸಿಕ ಇಚ್ಛೆಗಳನ್ನು ಪೂರ್ತಿ ಮಾಡುವುದಕ್ಕೆ ಸತ್ಯೋಪಾಯಭೂತವಾಗಿತ್ತು, ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರಾತಿಹಾರ್ಯಗಳಂಥ ಎಷ್ಟು ಜನರು ಬಂದು ಆ ಪೂರ್ಣಭದ್ರ ಚೈತ್ಯವನ್ನು ಪೂಜಿಸುತ್ತಿದ್ದರು.

ಜೈನ ಚೈತ್ಯ ಮತ್ತು ಸ್ತೂಪಗಳು :-

ಸಮವಸರಣದ ವರ್ಣನೆಯಲ್ಲಿ ಚೈತ್ಯ ವೃಕ್ಷಗಳು ಹಾಗೂ ಸ್ತೂಪಗಳ ಉಲ್ಲೇಖವನ್ನು ಮಾಡಲಾಗಿದೆ. ಭಗವತೀ ವ್ಯಾಖ್ಯಾ ಪ್ರಜ್ಞಪ್ತಿ ಸೂತ್ರ (೩, ೨, ೧೪೩) ದಲ್ಲಿ ಭಗವಾನ್ ಮಹಾವೀರನು ತನ್ನ ಛದ್ಮಸ್ಥ ಅವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿ ಸುಂಸುಮಾರಪುರದ ಉಪವನದಲ್ಲಿ ಅಶೋಕ ವೃಕ್ಷದ ಕೆಳಗೆ ಧ್ಯಾನ ಮಾಡಿದ ವರ್ಣನೆಯು ಇದೆ. ತ್ರಿ. ಪ್ರ. (೪, ೯೧೫) ದಲ್ಲಿ ಯಾವ ವೃಕ್ಷದ ಕೆಳಗೆ, ಯಾವ ಕೇವಲಿಗೆ ಕೇವಲ ಜ್ಞಾನವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗಿರುತ್ತದೆಯೋ, ಅದೇ ಆ ತೀರ್ಥಂಕರರ ಅಶೋಕ ವೃಕ್ಷವೆಂದು ಹೇಳಲಾಗುತ್ತದೆ ಎಂದೂ ಹೇಳಿದೆ. ಅದೇ ಪ್ರಕಾರ ಅಶೋಕ ಎಂಬುದು ಒಂದು ವೃಕ್ಷದ ಹೆಸರೂ ಸಹ ಇದೆ. ಅದರಿಂದ ಕೇವಲ ಜ್ಞಾನದ ಸಂಬಂಧದಲ್ಲಿ ಸಮಸ್ತ ವೃಕ್ಷಗಳ ಸಂಜ್ಞೆಯೂ ಕೂಡ ಅದಾಗಿದೆ. ಇದೇ ಕಾರಣದಿಂದ ವೃಕ್ಷಗಳ ಕೆಳಗಡೆಯಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಮೆಗಳನ್ನು ಸ್ಥಾಪನೆ ಮಾಡುವ ಪರಂಪರೆಯು ಪ್ರಾರಂಭವಾಗಿರಬೇಕೆಂದು ಅನುಮಾನಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ. ಸ್ವಾಭಾವಿಕವಾಗಿ ವೃಕ್ಷದ ಕೆಳಗೆ ಮೂರ್ತಿಯನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸುವುದಕ್ಕೆ ವೃಕ್ಷದ ನಾಲ್ಕೂ ಮಗ್ಗಲಿಗೆ ವೇದಿಕೆಯನ್ನೂ ನಿರ್ಮಿಸುವ ಅವಶ್ಯಕತೆಯು ಉಂಟಾಯಿತು. ಇವು ವೇದಿಕೆಗಳು. ಈ ವೇದಿಕೆಗಳನ್ನು ಇಟ್ಟಿಗೆ ಮೊದಲಾದವುಗಳಿಂದ ನಿರ್ಮಿಸುತ್ತಿದ್ದುದರಿಂದ ಆ ವೃಕ್ಷಗಳನ್ನು ಚೈತ್ಯವೃಕ್ಷಗಳೆಂದು ಹೇಳುವ ಪರಿಪಾಠವು ಉಂಟಾಗಿರಬೇಕು. ಇಟ್ಟಿಗೆಗಳಿಂದ ಕಟ್ಟಿದ ವೇದಿಕೆಗಳನ್ನು ಚಿತಿ ಅಥವಾ ಚಯನ ಎಂದು ಹೇಳುವ ಪದ್ಧತಿಯು ಬಹಳ ಪ್ರಾಚೀನ ಕಾಲದ್ದಾಗಿದೆ. ವೈದಿಕ ಸಾಹಿತ್ಯದಲ್ಲಿ ಯಜ್ಞದ ವೇದಿಯನ್ನೂ ಸಹ ಇದೇ ಹೆಸರಿಂದ ಕರೆಯುತ್ತಿದ್ದುದರ ಉಲ್ಲೇಖವು ದೊರೆಯುತ್ತದೆ. ಇದೇ ಪ್ರಕಾರ ಚಯನದಿಂದ ನಿರ್ಮಾಣಗೊಂಡ ಸ್ತೂಪಗಳೂ ಸಹ ಚೈತ್ಯಸ್ತೂಪವೆಂಬ ಹೆಸರನ್ನು ಹೊಂದಿದವು.

ಆವಶ್ಯಕ ನಿರ್ಯುಕ್ತಿ (ಗಾ. ೪೩೫) ಯಲ್ಲಿ ತೀರ್ಥಂಕರರು ನಿರ್ವಾಣವನ್ನು ಹೊಂದಿದ ಮೇಲೆ ಸ್ತೂಪ, ಚೈತ್ಯ ಜಿನಗೃಹಗಳನ್ನು ನಿರ್ಮಾಣ ಮಾಡುವ ಉಲ್ಲೇಖವಿದೆ. ಇದರ ಮೇಲೆ ಟೀಕೆಯನ್ನು ಮಾಡುತ್ತ ಹರಿಭದ್ರಸೂರಿಯು ಭಗವಾನ್ ಋಷಭದೇವನ ನಿರ್ವಾಣದ ತರುವಾಯ ಅವನ ಸ್ಮೃತಿಗಾಗಿ ಅವನ ಮಗನಾದ ಭರತನು ಅವನ ನಿರ್ವಾಣಸ್ಥಾನವಾದ ಕೈಲಾಸ ಪರ್ವತದ ಮೇಲೆ ಒಂದು

ಚೈತ್ಯ ಹಾಗೆಯೇ ಸಿಹ - ನಿಷಿದ್ಯಾ - ಆಯುತನ ನಿರ್ಮಾಣ ಮಾಡಿಸಿದುದರ ಉಲ್ಲೇಖವನ್ನ ಮಾಡಲಾಗಿದೆ. ಅರ್ಧಮಾಗಧಿ ಜಂಬೂದೀವಪಣ್ಣತ್ತಿಯಲ್ಲಿರುವ (೨, ೩೩) ನಿರ್ವಾಣದ ತರುವಾಯ ತೀರ್ಥಂಕರರ ಶರೀರ ಸಂಸ್ಕಾರ ಹಾಗೂ ಚೈತ್ಯ - ಸ್ತೂಪ - ನಿರ್ಮಾಣ ಬಗ್ಗೆ ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿ ವರ್ಣಿಸಿರುವನ್ನ ಮಾಡಲಾಗಿದೆ. ಅದು ಈ ಪ್ರಕಾರ ಇದೆ :-

"ತೀರ್ಥಂಕರರು ನಿರ್ವಾಣದ ನಂತರ ದೇವೇಂದ್ರನು ಗೋಶೀರ್ಷ ಮತ್ತು ಚಂದನ ಕಟ್ಟಿಗೆಗಳನ್ನ ಒತ್ತಟ್ಟಿಗೆ ಕೂಡಿಸಿ ಚಿತೆಯನ್ನ ಸಿದ್ಧಗೊಳಿಸಲಿಕ್ಕೆ ಆಜ್ಞೆಯನ್ನ ಮಾಡಿದನು. ಕ್ಷೀರಸಾಗರದಿಂದ ಕ್ಷೀರೋದಧಿಯನ್ನ ತರಲಿಕ್ಕೆ ಹೇಳಿದನು. ತೀರ್ಥಂಕರರು ಶರೀರವನ್ನ ತೊಳೆಯಲು ಸೂಚಿಸಿದನು. ಅದಕ್ಕೆ ಗೋಶೀರ್ಷ ಚಂದನಗಳನ್ನ ಲೇಪಿಸಲು ಹೇಳಿದನು. ತರುವಾಯ ಇಂದ್ರನು ಹಂಸ ಚಿಹ್ನ - ಯುಕ್ತ ವಸ್ತ್ರ ಶಾಟಿಕಾ ಹಾಗೂ ಸರ್ವ ಅಲಂಕಾರಗಳಿಂದ ಶರೀರವನ್ನ ಶೋಭಿಸುವಂತೆ ಮಾಡಿದನು. ಶಿಬಿಕೆಯ ಮುಖಾಂತರ ತಂದು ಚಿತೆಯಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿಸಿದನು. ಅಗ್ನಿಕುಮಾರ ದೇವನು ಚಿತೆಯನ್ನ ಪ್ರಜ್ವಲಿತಗೊಳಿಸಿದನು. ತರುವಾಯ ಮೇಘಕುಮಾರ ದೇವನು ಕ್ಷೀರೋದಕದಿಂದ ಅಗ್ನಿಯನ್ನ ಉಪಶಾಂತಗೊಳಿಸಿದನು. ಶಕ್ರ ದೇವೇಂದ್ರನು ಭಗವಾನ್‌ನ ಮೇಲ್ಭಾಗದ ಬಲಗಡೆಯ ಹಾಗೂ ಈಶಾನ ದೇವನು ಎಡಗಡೆಯ ಅಸ್ಥಿಯನ್ನ ಗ್ರಹಣ ಮಾಡಿದರು. ಹಾಗೆಯೇ ಕೆಳಭಾಗದ ಬಲಗಡೆಯವುಗಳನ್ನ ಚಮರ ಅಸುರೇಂದ್ರನು ಎಡಗಡೆಯವುಗಳನ್ನ ಬಲಿಯು ಸ್ವೀಕರಿಸಿದನು. ಉಳಿದ ದೇವಗಣವು ಯಥಾಯೋಗ್ಯ ಅವಶಿಷ್ಟ ಅಂಗ ಪ್ರತ್ಯಂಗಗಳನ್ನ ಗ್ರಹಣ ಮಾಡಿದರು. ಆಮೇಲೆ ಶಕ್ರ ದೇವೇಂದ್ರನು, ಭಗವಾನ್ ತೀರ್ಥಂಕರರ ಚಿತೆಯ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಅತಿ ಮಹಾನ್ ಚೈತ್ಯ ಸ್ತೂಪವನ್ನ ನಿರ್ಮಾಣ ಮಾಡಲಾಗುವಂತೆ ಆಜ್ಞೆಯನ್ನ ಮಾಡಿದನು. ಹಾಗೆಯೇ ಒಂದು ಗಣಧರರ ಚಿತೆಯ ಮೇಲೆಯೂ ಇನ್ನೊಂದನ್ನ ಉಳಿದ ಅನಗಾರರ ಚಿತೆಯ ಮೇಲೆಯೂ ನಿರ್ಮಿಸಲು ಆಜ್ಞಾಪಿಸಿದನು. ದೇವಸಮೂಹವು ಅದಕ್ಕನುಸರಿಸಿಯೇ ಪರಿನಿರ್ವಾಣ ಮಹಿಮೆಯನ್ನ ಮಾಡಿತು. ಆಮೇಲೆ ಎಲ್ಲರೂ ತಮ್ಮ ತಮ್ಮ ವಿಮಾನಗಳಿಗೂ ಭವನಗಳಿಗೂ ಮರಳಿಬಂದರು. ಹಾಗೂ ತಮ್ಮ ತಮ್ಮ ಚೈತ್ಯ ಸ್ತಂಭಗಳ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿ ಬಂದು ಅವರು ಆ ಜಿನರ ಅಸ್ಥಿಗಳನ್ನ ವಜ್ರಮಯ, ಗೋಲ ವೃತ್ತಾಕಾರ ಪೆಟ್ಟಿಗೆಗಳಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿಸಿ, ಉತ್ತಮ ಮಾಲೆಗಳಿಂದಲೂ ಗಂಧದಿಂದಲೂ ಅವುಗಳ ಪೂಜೆಯನ್ನೂ ಅರ್ಚನೆಯನ್ನೂ ಮಾಡಿದರು."

ಈ ವಿವರಣೆಯಿಂದ ಜೈನ ಪರಂಪರೆಗನುಸರಿಸಿ ಮಹಾಪುರುಷರ ಚಿತೆಗಳ ಮೇಲೆ ಸ್ತೂಪಗಳನ್ನ ನಿರ್ಮಿಸುತ್ತಿದ್ದರೆಂದು ಸುಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಈ ಪರಂಪರೆಗೆ ಪುಷ್ಟಿಯು ಪಾಲಿ ಗ್ರಂಥಗಳಲ್ಲಿ ಬರುವ ಬುದ್ಧ ನಿರ್ವಾಣ ಮತ್ತು ಅವನ ಶರೀರ ಸಂಸ್ಕಾರಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ವೃತ್ತಾಂತಗಳಿಂದಲೂ ದೊರೆಯುತ್ತದೆ.

ಮಹಾಪರಿನಿಬ್ಬಾನಸುತ್ತದಲ್ಲಿ ಹೀಗೆ ಹೇಳಿದೆ – ಒಮ್ಮೆ ಭಗವಾನ್ ಬುದ್ಧನ ಶಿಷ್ಯರು ಅವನನ್ನ ಹೀಗೆ ಕೇಳಿದರು. ನಿರ್ವಾಣದ ತರುವಾಯ ನಿಮ್ಮ ಶರೀರವನ್ನ ಯಾವ ಪ್ರಕಾರ ಸತ್ಕರಿಸಬೇಕು ? ಇದಕ್ಕೆ ಉತ್ತರವಾಗಿ ಬುದ್ಧನು ಹೇಳಿದ್ದು ಹೀಗೆ – ಪ್ರಿಯ ಆನಂದ, ಯಾವ ಪ್ರಕಾರ ಚಕ್ರವರ್ತಿಯ ಮಹಾರಾಜನ ಶರೀರವನ್ನ ವಸ್ತ್ರದಿಂದ ಸುತ್ತಿ ಪೆಟ್ಟಿಗೆಗೊಳಿಸಿ, ಎಣ್ಣೆಯ ದ್ರೋಣದಲ್ಲಿಟ್ಟು, ಚಿತೆಯನ್ನ ನಿರ್ಮಿಸಿ ಶರೀರವನ್ನ ಸುಟ್ಟುಬಿಡುತ್ತಾರೆ. ಮತ್ತು ನಾಲ್ಕು ಮಹಾಪಥಗಳ ಮೇಲೆ ಸ್ತೂಪವನ್ನ ನಿರ್ಮಿಸುತ್ತಾರೆ. ಇದೇ ಪ್ರಕಾರ ನನ್ನ ಶರೀರವನ್ನೂ ಕೂಡ ಸತ್ಪೂಜೆಯು ನಡೆಯಲಿ. ಇದರಿಂದ ಆ ಪ್ರಾಚೀನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ರಾಜರು ಹಾಗೂ ಧಾರ್ಮಿಕ ಮಹಾಪುರುಷರ ಚಿತೆಯ ಮೇಲೆ ಅಥವಾ ಅನ್ಯ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ ಅವರ ಸ್ಮೃತಿಯ ಸ್ತೂಪಗಳನ್ನ ನಿರ್ಮಿಸುವ ಪರಿಪಾಠವಿತ್ತೆಂದು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗುತ್ತದೆ. ಸ್ತೂಪದ ಗೋಲಾಕಾರವೂ ಕೂಡ ಇದೇ ಸಂಗತಿಯನ್ನ ಪುಷ್ಟೀಕರಿಸುತ್ತದೆ. ಯಾಕೆಂದರೆ ಆ ಆಕಾರವು ಸ್ಮಶಾನದ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಹೋಲುವಂತಿದೆ. ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಶತಪಥ ಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ಬರುವ ಒಂದು ಉಲ್ಲೇಖವನ್ನೂ ಸಹ ಇಲ್ಲಿ ಗಮನಿಸಬೇಕು. ಆರ್ಯರ ಶ್ಮಶಾನವು ಚೌರಸ ಆಕಾರದ್ದೂ, ಅನಾರ್ಯರ ಆಸುರ ಶ್ಮಶಾನವು ಗೋಲಾಕಾರವೂ ಇರುತ್ತಿದ್ದವೆಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಧಾರ್ಮಿಕ ಮಹಾಪುರುಷರ ಸ್ಮಾರಕವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಸ್ತೂಪವು ಶ್ರದ್ಧೆ ಹಾಗೂ ಪೂಜೆಗಳ ವಿಷಯವಾಯಿತು. ಹಾಗಾಗಿಯೇ ನೂರಾರು ವರ್ಷಗಳ ವರೆಗೆ ಸ್ತೂಪಗಳನ್ನ ನಿರ್ಮಿಸುವ, ಅವುಗಳ ಪೂಜೆ ಅರ್ಚನೆಗಳನ್ನ ಮಾಡುವ ಪರಂಪರೆಯು ನಡೆದು ಬಂದಿತು. ಬರಬರುತ್ತ ಅವುಗಳ ಆಕಾರವೂ ಪ್ರಮಾಣವೂ ಬಹಳ ಬೆಳೆದು ನಿಂತಿತು. ಅದರ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿ ಪ್ರದಕ್ಷಿಣೆಗೆಂದು ಒಂದು ಇಲ್ಲವೆ ಅನೇಕ ವೇದಿಕೆಗಳನ್ನೂ ಸಹ ನಿರ್ಮಿಸತೊಡಗಿದರು. ಅದರ ಸುತ್ತಲೂ ಕಲಾಪೂರ್ಣವಾದ ಕಟಾಂಜನವನ್ನೂ ಸಹ ಮಾಡುತ್ತ ಸಾಗಿದರು. ಇಂಥ ಸ್ತೂಪಗಳ ಉತ್ಕೃಷ್ಟ ಉದಾಹರಣೆಗಳನ್ನ ಸಾಂಚೀ, ಭರಹುತ, ಸಾರನಾಥ ಮೊದಲಾದ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ ನಾವು ಕಾಣುತ್ತೇವೆ. ದುರ್ಭಾಗ್ಯದಿಂದ ಉಪಲಬ್ಧ ಸ್ತೂಪಗಳಲ್ಲಿ ಜೈನ ಸ್ತೂಪಗಳ ಅಭಾವವಿದೆ. ಆದರೆ ಪ್ರಾಚೀನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಜೈನ ಸ್ತೂಪಗಳ ನಿರ್ಮಾಣವೂ ಸಹ ಬಹಳಷ್ಟು ಆಗುತ್ತಿತ್ತೆಂಬುದಕ್ಕೆ ಪ್ರಬಲ ಪ್ರಮಾಣಗಳು ಉಪಲಬ್ಧವಿವೆ. ಜಿನದಾಸಕೃತ ಆವಶ್ಯಕ ಚೂರ್ಣಿಯಲ್ಲಿ ಅತಿ ಪ್ರಾಚೀನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಇಪ್ಪತ್ತನೆಯ ತೀರ್ಥಂಕರನಾದ

ಮುನಿಸುವ್ರತರು ಸ್ಮೃತಿಗೆಂದು ವೈಶಾಲಿಯಲ್ಲಿ ಸ್ತೂಪವನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಲಾಗಿತ್ತೆಂದು ಉಲ್ಲೇಖವಿದೆ. ಆದರೆ ಇಲ್ಲಿಯವರೆಗೂ ಈ ಶೋಧದ ಯಾವ ಚಿಹ್ನವಾಗಲಿ, ಭಗ್ನಾವಶೇಷಗಳಾಗಲಿ ಲಭಿಸಿದುದಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ಮಥುರೆಯ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಅತ್ಯಂತ ಪ್ರಾಚೀನ ಜೈನ ಸ್ತೂಪದ ಪ್ರಾಕಾರ, ಭಗ್ನಾವಶೇಷಗಳು ದೊರೆತಿವೆ. ಹರಿಷೇಣಕೃತ ಬೃಹತ್ ಕಥಾ ಕೋಷಕ್ಕೆ (೧೨, ೧೩೨) ಅನುಸರಿಸಿ ಇಲ್ಲಿ ಅತಿ ಪ್ರಾಚೀನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ವಿದ್ಯಾಧರರಿಂದ ಐದು ಸ್ತೂಪಗಳು ನಿರ್ಮಾಣಗೊಂಡಿದ್ದವು. ಈ ಐದು ಸ್ತೂಪಗಳ ವಿಖ್ಯಾತಿಯನ್ನು ಸ್ಮೃತಿಯನ್ನು ಒಬ್ಬ ಮುನಿಯ ಪಟ್ಟಾವಳಿಗೆ ಸಂಬಂಧಪಟ್ಟಿದ್ದು ಕಂಡು ಬರುತ್ತದೆ. ಪಹಾಡಪುರದಲ್ಲಿ (ಬಂಗಾಲ) ಐದನೆಯ ಶತಮಾನದ ಗುಹನಂದಿ ಆಚಾರ್ಯರ ತಾಮ್ರಪತ್ರವೊಂದು ಲಭಿಸಿದೆ. ಇದರಲ್ಲಿ ಈ ಪಂಚಸ್ತೂಪಾನ್ವಯದ ಉಲ್ಲೇಖವಿದೆ. ಧವಲಾಟೀಕೆಯಲ್ಲಿ ಅದರ ಕರ್ತೃವಾದ ವೀರಸೇನಾಚಾರ್ಯ ಮತ್ತು ಅವನ ಶಿಷ್ಯನಾದ ಮಹಾಪುರಾಣದ ಕರ್ತೃವಾದ ಜಿನಸೇನರು ಸಹ ತಾವು ಪಂಚಸ್ತೂಪಾನ್ವಯದವರೆಂದು ಹೇಳಿಕೊಂಡಿದ್ದಾರೆ. ಇದೇ ಅನ್ವಯಕ್ಕೆ ತರುವಾಯದ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಸೇನ ಅನ್ವಯವೆಂದು ಹೆಸರು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿರುವುದು ಕಂಡು ಬರುತ್ತದೆ. ಜಿನಪ್ರಭಸೂರಿ ಕೃತ ವಿವಿಧ ತೀರ್ಥಕಲ್ಪದಲ್ಲಿ ಮಥುರೆಯಲ್ಲಿ ಒಂದು ಸ್ತೂಪವು ಸುಪಾರ್ಶ್ವನಾಥ ತೀರ್ಥಂಕರರ ಸ್ಮೃತಿಗಾಗಿ ಒಬ್ಬ ದೇವನಿಂದ ಅತಿ ಪ್ರಾಚೀನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ನಿರ್ಮಿಸಲಾಗಿತ್ತೆಂದೂ ಮತ್ತು ಪಾರ್ಶ್ವನಾಥ ತೀರ್ಥಂಕರರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅದರ ಜೀರ್ಣೋದ್ಧಾರ ಮಾಡಲಾಗಿತ್ತೆಂದೂ ಆ ಮೇಲೆ ಒಂದು ಸಾವಿರ ವರ್ಷಗಳ ತರುವಾಯ ಪುನಃ ಅದರ ಉದ್ಧಾರವನ್ನು ಬಪ್ಪಭಟ್ಟಸೂರಿಯು ಮಾಡಿಸಿದನೆಂದೂ ಉಲ್ಲೇಖಿಸಲಾಗಿದೆ. ರಾಜಮಲ್ಲ ಕೃತ ಜಂಬೂಸ್ವಾಮಿ ಚರಿತಕ್ಕೆ ಅನುಸರಿಸಿ ಅವನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ (ಮೊಗಲ ಸಾಮ್ರಾಟ್ ಅಕಬರನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ) ಮಥುರೆಯಲ್ಲಿ ೫೧೫ ಸ್ತೂಪಗಳು ಜೀರ್ಣಕ್ಷೀಣ ಅವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿ ಇದ್ದವು.